

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
XVI. SZÁM.

BESSENYEI GYÖRGY:

MAGYARSÁG
A MAGYAR NÉZŐ

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Mátyás király Önképzőkörünk a névadó nagy király mecénási lelkétől ihletve csatlakozik a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* értékes mozgalmához. Szerény filléreivel és tehetségével ugyan, de annál nagyobb lelkesedéssel igyekszik ezen az úton is szolgálni a magyar irodalom nemzeti ügyét.

Bessenyei György két kisebb, de talán épen hozzáférhetetlensége miatt kevésbé értékelt művét: a *Magyarságot* és *A magyar nézőt* adja ki s így hatalmas lépésben visz közelebb a teljes Bessenyeihez. Bessenyei György munkássága mind irodalmilag, mind irodalomtörténetileg megkülönböztetett értékelést kíván. E két művecske nemcsak Bessenyei György jelentőségének megismeréséhez, hanem a XVIII. század irodalmi megmozdulásának megértéséhez is új és becses vonásokat nyújt.

Ifjaink nemes akarása találjon jó szándékukhoz és lelkesedésükhöz méltó elismerésre!

Budapest, 1932 június havában.

Dr. Nagy Pál,

a budapesti II. kér. m. kir. áll.

„Mátyás király reálgymnázium”
igazgatója.

A *Magyarság* (Bécs, 1778), *A magyar néző* (Bécs, 1779), a *Holmi* (Bécs, 1779) és a *Jámbor Szándék* (1781; megj. Bécsben, 1790) Bessenyeinek legnevezetesebb „izgató iratai“. A magyar nyelv kiművelésére buzdítanak. A *Magyarság* már felveti a nyelvművelésre legalkalmasabb tudós társaság gondolatát, a *Jámbor Szándék* a társaság irányelveit foglalja először komolyabb keretbe.

Már a rendelkezésünkre álló hely szűk volta miatt sem fejtegethettük e művek összefüggését egymással s Bessenyei reformmunkásságával. Azok, akiket a közölt szövegen kívül Bessenyei egész alakja, forrásaihoz való viszonya s önállóságának kérdése is érdekel, *Beöthy Zsolt*, *Eckhardt Sándor* s más tudósok idevágó tanulmányaiban gazdag anyagot találnak. A Bessenyei-irodalom részletes ismeretét nyújtja *Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete* (1931. IV. kötet).

A bővebb előszó hiányát gondosan közölt szöveggel, jegyzetekkel igyekeztünk pótolni. Kivált *A magyar néző* okozott sok gondot. Ez az adatoktól hemzsegő mű külsőre is érezteti Bessenyeinek nagy olvasottságát, kölcsönzésnek és eredetiségnek sajátos keveredését. Eleinte az volt a célunk, hogy minden különösebb szót megmagyarázunk s a neveket, melyeknek írásában Bessenyei igen szabadon jár el, helyesbítjük. Több mint kétszáz jegyzetet hordtunk

össze, ami nagyon iskolássá tette volna kiadásunkat. Végre is csak a legszükségesebbre szorítkoztunk.

Bessenyei többször idéz, nagyobbára emlékezetből. Nem a közlés pontossága, hanem az érvül használt gondolat lényege volt számára fontos. Így az eltérések kimutatását feleslegesnek tartottuk.

A szöveget mai helyesírással adtuk, a nyelvi sajátosságok megőrzésével. A neveket úgy írtuk, mint Bessenyei.

Gazdag Lajos, *Horváth* L.
László, *Kovács* Miklós,
dr. vitéz *Polgári* István,
tanárok. .

A budapesti magyar királyi állami .Mátyás király
reálgimnázium „Mátyás király“ Önképzőkörének
tisztkara ée tagjai az 1931—32. iskolai évben:

Elnök: *Pados Pál* VIII. a.
Alelnöki *Misovicz János* VII. a.
Jegyző: *Braun György* VIII. a.
Aljegyző: *Fürst István* VII. a.
Titkár: *Marton István* VIII. b.
Pénztáros: *Pogány Brúnó* VIII. b.
Alpénztáros: *Skurek Zoltán* VII. b.
Könyvtáros: *Hartmann László* VIII, b.
Alkönyvtáron: *Keresztes György* VII. b.
Ellenőr: *Boros András* VII. b

Háznagyok:

Földes Pál VIII. b. és *Köves István* VII. a.

Választmányi tagok:

Darabos Sándor, Szilágyi György VIII. a, *Bequi-
nyi László, Szemere Frigyes* VIII. b, *Eisenberg
András, Schadl Géza* VII. a, *Szentirmay Ödön,
Tóth István* VII. b, *Lindner László, Szántó Ist-
ván* VI., *Horváth Antal, Krekó Béla* V.

VIII. a.
Aigner Lajos
Ambrus István
Bartos Ernő
Blau Sándor
Dudich György
Freund János
Frommer Vilmos
Fülöp Lajos
Gazdag Pál

Tagok:
Gerő Andor
Hundeshagen János
Knurr Lajos
Lakatos Endre
Laukovits László
László György
Jenő
László György
Mátyás
Madai Gyula

Nándor György
Neiger Imre
Németh László
Ninausz Pál
Panka Gyula
Práger Imre
Püspök László
Schwarz György
Simon József
Singer Miklós

Vékás János
Wieszner Géza
Wieszner László
Zamaróczy Miklós

VII. a.

Birkás Gyula
Durst Győző
Glück Aladár
Herczeg Zoltán
Intze József
Kálmán Sándor
Kormanik Zoltán
Klein Károly
Klós László
Kristóf László
Lengyel Dénes
Molnár Endre
Molnár György
Muzsnay István
Pál Antal
Rencz István
Sárhiday Gyula
Schwarcz Gusztáv
Sebeszta Ichor
Srahberger Károly
Szabados Zádor
Székely József
"Tarnóczy Tamás
Tenzlinger Sándor

VII. b.

Bekény György
Boross László
Csóti István
Egri György
Fekete Gábor
Fónagy Miklós
Gyulay Ernő

Skultéty Antal
Strausz István
Szabolcs László
Szalay László
Veres Ferenc

, VIII. b.

' Barabás István
Barakovics Kálmán
Butkai László
Dékány Imre
Dubovszky Károly
Erős István
Edvi-Illés Aladár
Éden Vilmos
Fröhlich Károly
Guóth Emil
Hamala Ede
Héber István
Koch Antal
Koch János
Kudelka János
Kupay László
Lentz Nándor
Naphegyi Tibor
Pluchár Károly
Pogány Zoltán
R adó Ervin
Rábocki József
R ein Lóránd
Rimanóuzy Géza
Rotharidesz György
Sarlós Imre
Schönviszner Árpád
Somogyi Béla
Szabados Ferenc
Szalféter Pál
Szkładányi Jenő
Tóth László
Türk Barnabás

Kálmán Endre
Kelen Tibor
Kőváry László
Lóránt János
Moussong Tibor
Münk Endre
Nagy Géza
Nagy Pál
Németi Imre
Pongiacz János
Reich Imre
Schlagetter Győző
Teszák Béla
Vajda János
Valentin Ferenc
Varga János
Varga Péter

VI.

Ambrusé Csaba
Beck Endre
Bucsi János
Diószeghy Pál
Duia Aladár
Durkó Gábor
Faludi István
Fejér István
Horvát János
Hubert Gusztáv
Klein Jenő
Löwy Vilmos
Margitfalvi Olivér
Mészáros Antal
Nándor Pál
Parragi Pál
Pikler Ferenc
Rudas Endre
Scgner Boldizsár
Szántó Lóránt

Tóth Béla
Újvári Lajos

Weil Ernő

V.

Ádám György
Bartók József
Blum Márton
Braun Ferenc

Butkai Gábor
Császár Imre
Gulyás Imre
Horváth Sándor
Kammer Géza
Kiss Gábor
Kócsy Elemér
Korodi Pál
Lind András

Lindner György
Mahler Károly
Merényi József
Papp László
Paulitsek József
Rödler Győző
Szél Tamás
Tauszik Ernő
Varga Gyula

MAGYARSÁG.

1778.

Valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejtteni láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely arany kővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják? Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe; de azért mégis sok van már erős és mély közöttök. Ha az anglusok soha nem kezdtetek volna nyelveken írni, azon okból,

hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar.

Nézzük meg az anglust, mi volt 1017-ben, mikor Kánut, a dániai fejedelem elfoglalta; Guillelmus, a normandiai herceg, ki őket járma alá vette, hasonlóul a XI-dik százba, egész Angliába megtiltotta az anyanyelvet minden törvénytábláknál, úgyhogy normanus nyelven kellett mindent végbevinni. Ez egész II-dik Eduardusig így ment. Mi pedig magyarok magunk láttatunk nyelvünket megtiltani. Guillelmus alatt nem lehetett hát anglus nyelven mély tudomány: de következik-é onnan, ha akkor az anglus nyelv csekély volt, hogy most se csudálhassuk benne Milont, Sakespeart, Jungot, Poppéti Ha ugyan az anglus mindég abba maradt volna, hogy ne írjon a maga nyelvén sem törvényt, sem pert, sem tudományt, mert gyenge, most is ostoba volna.

Mi volt a francia nyelv is 10-dik, II dik százba Róbert alatt? Alig lehetett nyelvnek mondani együgyűsége miatt; úgyde Risseliő mégis olyan taszítást tett rajta, hogy őalatta és utána a két Corneliusokat,¹ Deszperot,² Moliert, Monteszkiöt, Voltért sat. franciaságokban csudálnod kell. Hová ment már ez a nyelv abból a mélységes alacsonyságból, melybe nyögött és micsoda szélesen kiterjedt tudományt adott fiainak?

Görögország bölcsője volt minden tudományoknak; — hová emelte fel nyelvét? Ugyde nézd meg, Amfiction³ III-dik athenásbéli király idejébe, kinek uralkodása alatt 12 nemzetcskék kétszer esztendőben a Termófilesen öszvegyűltek, mint mi régen a Rákoson, hogy dolgaikéul tanácskozzanak, hol csak szóval végeztek közönséges ügyöket. Nehéz lett volna akkor Aristotelesnek, Plátonak, Xenofonnak, Homerusnak azt írni, mit idővel görögül megírtak. írhatták volna-é Euripides és Sofokles is nemes tragédiáikat Kranausz⁴ alatt?

Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem. Pittagorás tudta az egyiptomi nyelvet több filosofusokkal együtt, akik oda mentek tanulni, de mégis míg a görög a maga nyelvébe fel nem ment, nem volt közönséges bölcsesége. A rómaiak hasonlólul sokan tudtak görögül, de azért csak Senecába, Epictétesbe,⁵ Pliniusba, Ciceróba sat. csudáljuk őket. Anglus, francia régen tud már zsidólul, görögül, deákul a maga tudósaival; de mégis míg önnön nyelvét tudóssá, nagygyá nem tette, fel nem mehetett. Magyarországba is régen tudnak már a papok s némely tanulólok zsidóid, görögül, de azért hol vannak a tudományok? Szent Istvántól fogva mindég deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudó-

mány? Sok elmondja néked, ha akarsz, a zsidó, görög grammaticát, csaknem könyv nélkül. Úgy ír deákul, mint Cicero; de azért egyébképpen oly mélységes ostobasága s vad-sága, időtlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akarhatja ellen oly rútat mond, melyek miatt ő helyette kell elpirulnod.

Mit, kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fél akarja magát emelni; mely dolog kötelessége?... Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáéiul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtenni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen és mikor felejt el a magáét? Mert a parasztemberek, kikkel beszélnünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, sem deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóul, míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kéntelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább és dolgozzunk előmenetelünkön.

Minden nemzet a maga nyelvüül ismertetik meg leginkább. Hogy nevezéd az olyan nemzetet, melynek anyanyelve nem volna? Sehogy. Micsoda szomorú elvettetett és gyalázatos sors lenne az egész nemzetnek anyanyelv nélkül a több anyanyelves népek, hazák közt bujdokolni és szemtelenkedni, hol szüntelen azt kérdeznék tőle: hát te mi vagy, honnan jöttél, ki vagy? Azonba amely nemzetől elkoldulná nyelvét, az iránt mindég úgy tetszene, mintha inasa vagy szolgálja volna.

Mért nem alkalmas a magyar nyelv? Azért, feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a dolgot. Ha nem lehet, tedd úgy, mint deákul van, mert minden nemzet úgy tett azzal; mondjad magyarul *filosófia*, *teológia*, *fisica* sat. Minek ezek helyébe új szókat kigondolni? Ezzel úgyis minden nemzet úgy bánt; a francia így mondja *filosóf*, *teolog*, *fisic*; elhagyja belőtök az utolsó betűt, s mindjárt franciául van. A német így mondja: *filosófi*, *teologáj* sat. így valamit az anyanyelven ki nem lehet tenni, azon kell nevezni, amin már nevezik, és mihent ezeket a szókat megadod a magyar nyelvnek, mint a deák magának a görögbül megadta, melyet anglus, francia, német követtek, azon szempillantásba olyanná tézed a magyar nyelvet, mint a legfőbb európai nyelv lehet e földön.

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak. Mind a deák, mind a fran-

cia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek elbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az *Embernek próbáját*,⁶ *Telemakust*,⁷ *Ágist*, *Lukanust*,⁶ fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát, sem csekélységét észrevenni. Nem volt ilyen erőbe az ánglus nyelv Kanut alatt, sem a görög Amfiction idejébe, sem a francia Risseliö előtt; de mégis elmehettek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi nemet csodálkozásra hozzák és bölcseségre tanítják.

Nálunk, ha komédiát, tragédiát ír valaki, némelyek kinevetik, mert ezt hiábanvalóságnak tartják. Ezekhez szólok: eláruljátok magotokat; tudjátok-é, mi emelte Eúripidest; Sofoklest örök emlékezetre a görögöknél? Tudjátok-é, mi tette Sakespeárt az ánglusoknál halhatatlanná, mint Cornelius Pétert naggyá a franciáknál és Terenziust a rómaiaknál? A tragédia, komédia, mely dolgokat ti semminek veszték. Kérlek, rajtatok nevessem-é el magamat, vagy Rómán, Athenásson, Parison és Londonon? Az ilyen emberek olyanok, mint azok a bércek közt lakó oláhok, kik a tiszta búzakenyeret elvetik s kukoricakenyeret rágnak, mivel azon nőttek. Némely oskolákban, igaz, hajdan abbul állott a komédia, hogy a gyermekeknek lábravalójokat, ingeket megtömték, orcájokat korommal bekenték, osztán nyársakat adtak kezekbe pengetni; ha ugyan

a komédiátul e szerint ítélsz, úgy inkább gondolhatod azt eszetlenekhez illő dolognak lenni, mint eszesek munkájának.

Vannak még olyanok, kik ha Szentírást nem magyarázol, akármit írsz, nevetnek; mások ha Corpus Júrist nem fejtegeted, semminek állítanak; azonban mikor osztán nagy dolgok fordulnak elől, hol sem Náhumból,⁹ sem Zofoniásbul¹⁰ nem lehet okoskodni, a mély atyák csak hallgatnak, vagy olyanokat mondanak, hogy az szégyen kihajt előlök. Polibius,¹¹ Homerus, Virgilius, Plato, Seneca sat. a nevezett dolgokbul sem egyiket, sem másikat nem magyarázták.

Nem mondom azonban, hogy nem dicsőséges és idvességes dolog Sz. írást magyarázni s érteni, azt sem állítom, hogy igen nemes és tiszteletreméltó érdem nem volna maga hazájának törvényét tudni; csak azt állítom, hogy nagy csekélység más dolgokban ezeken kívül jó s tiszteletre érdemes hasznú tudományokat nem keresni, vagy azokat irígységbül gúnyolni, kik tanulnak s más dolgokban is okoskodnak. Kiki lehet nagy a maga mesterségében, és azért egyik fél a másik félnek megadhatja tiszteletit. Egy hazát sokféleképpen lehet és kell szolgálni, mert annak sok mesterségre van szüksége. Éljenek a bányászok is; de ne üzzük el a szántókat, sem a szabók a csizmadiákat; éljünk és hagyjunk másokat is élni. Ha valaki olyan vagy, ki a magyar írást megveted; csak gondold és hi-

tesd el magaddal, hogy a magyar író nem néked írt, hanem azoknak, kik munkáját kedvelik, mert ne hidd különben, hogy egész ország tetszésedtől függesztené fel ítéletét. Mért nem lehetne egy nemzetnek mulatságára, annak anyanyelvén írni? És miért ne lenne szép dolog komédiával vagy egy Powrtyíval¹¹³ valakinek hazáját megnevettetni? Menjen kiki, ahol mehet. Most volna egyszer ideje a magyarságot emelni. A budai nagy universitásnak miért nem lehetne olyan magyarokat magához kapcsolni csak becsülettel, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Új szókönyvet volna jó osztán csinálni, hol meghatározatnának az új magyar szók. Az universitás magára vehetné a jó magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomtatását. Fordíthatatna magyarra Cicerót, Epictetust, Senecat, Rollint,¹² Milottot,¹³ Hübnert¹⁴ sat. Hadd lehetne magyarul is tanulni; megvennék az ilyen munkákat, s így az universitásnak pénze, a nemzetnek pedig magyar könyvei lennének.

Lehetne az efféle dologba esmeretséget tartani a sárospataki collegiummal is, mert azok a frizérozatlan fejű filosofusok tudnak magyarul s egyébképpen is. A közönséges dolgot közérővel kell fogni, mert különben fíjjában erőszakoskodunk. Az universitás francia és német könyveket nem fog íratni, mert elég van, ha pedig csak deákul irat, ott maradunk vele, ahol vagyunk. Ha ellenben az országba

semmi újságot nem kezd, hogy a nemzetet fel-
 ébressze, mulatságra s vidámságra hozza, kí-
 vánságának kedvet adjon, nehezen fogja a
 haza tudni, ha van-é universitása vagy nincs.

Magyar nyelven kívül nehéz egyébbül ked-
 ves újságot indítani; de ha Volfiust,¹⁵ Flörit,¹⁶
 Monteskiöt, Vilándot, Kroneket,¹⁷ Milont,
 Donátot sat. magyarul lehetne olvasni, foga-
 dom, hogy egynéhány(esztendő múlva az
 asszonyoknak is több tudományok, értelmek
 lenne, mint most sok doctusnak van az or-
 szágba. Mi kár lenne benne, ha a német Gel-
 lertet¹⁸ is a debreceni, kecskeméti, kassai pol-
 gárnők olvashatnák magyarba? Valameddig
 ezt a módot fel nem vesszük, soha nem jövünk
 ki a mélységből úgy, mint kellene. Mozgásba,
 tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal,
 még pedig a maga nyelvével, mert ha őtet
 a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dol-
 gokra egészen meg nem indul. Míg pedig né-
 metül, franciául megtanul, addig magyarba,
 ha könyvei lesznek, bölcseségre mégyen. Va-
 lameddig a nagyok a kicsinyekkel vetélke-
 désbe nem jönnek, addig fel nem áll köztünk
 a tudomány; vetélkedés pedig mi módon áll-
 jon fel, ha a kicsinyek nem tanulhatnak?

A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ah-
 hoz ragaszkodni annyit téssen, mint a tudat-
 lanságot sóhajtani. Csak nekünk is jobb lesz
 hát a nagy világ után menni. Legyen új ta-
 nulás-módja, fogadjuk el. Nem szükség min-
 den újítót megvetni; mert nem minden újság

rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világba. De mióta a hit különb-különbféle vallásokra oszlott, oly szokás jött be, hogy mihelyt valamelyik magát jóra felemeli, rajta rontnak: kergeti, gyomrozza a maga része, s így az atyák a fiaikat magoktól elidegenítik, melynek osztán a sereg elébb-utóbb magában kárát és a világ előtt gyalázatját szokta vallani. Eleitől fogva az újítók mindenütt üldöztettek; kár, mert örökre meg kellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy a jó szolgák gonoszokkal együtt ne szenyvednének; mindazonáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a közügyért ideig mocsokoltassák és azokat szolgálják, kik abba hívek és ártatlanok.

A MAGYAR NÉZŐ.

TUDÓSÍTÁS.

Azt mondhatnák némelyek, hogy minék írunk és töltjük az időt ily magyar eszközökkel, mikor semmi hasznunk nincsen, benne jutván; de gondoljuk meg, hogy a magyar nyelv nemzetünknek tulajdona; miért lenne hát egy magyar haszontalan, ki hazájának javát ékesíti? Miért ne lenne egy nemzetnek haszna abban, ha anyanyelvén tudományok iratnak a maga fiaitól? Ha nagyobb haszon, dicsőség országunknak törvényét tanulni, légyen: a dolog nagy, megengedem; hanem vedd fel, hogy van is reá magyar elég. Hiba vagy esuda-é már, ha ezer törvénytudó magyar közt, ki mind deákul ír Magyarországra, melynek okát sem tudja, egy ismét olyan akad, ki nemzetének nyelvén írjon s okoskodjon? Ezer deák író könnyen találhatsz egy magyar íróra. Miért tartanánk mindnyájan kötelességnek nemzetünk nyelvének elfelejtését?

Engedjétek meg hát, magyarok, egy szót ott magyarul írni, ahol deákot százezret irtatok, mert ha a leírt magyar szót a leírt deák szókkal öszvetesszük, országunkban jut egy magyarra mindenkor százezer deák szó. E mellett látod, hogy magyarul is csak adtak nevet a dolognak, és lehet rajta írni, beszélni.

Közelítsünk hát a várt időkhöz és kezdjük el a magyar csillagból is e világnak színét nézni. Menjünk fel az emberi emlékezeten a nemzeteknek eredetek felé. Lássuk, mit csináltak indulataink, okoskodásaink a földnek golyóbisán, melyen pezsegünk.

Valami a természetnek testéből jön, úgy-mint étel, ital, álm, szaporodás, a mind megmarad örökös szükségnek közöttünk, de ellenben valamit elme, okoskodás szül, mind múlik, változik, megént újra terem. Soha az emberi okoskodás erőszakosabb, csudálatosabb és hatalmasabb munkát nem követett el, mint a hit, vallás dolgába. Eleitől fogva úgy látszik, hogy a gondolkodó halandóknak vallás nélkül élni lehetetlen volt. Értették azt meggyőzőhettelenképpen magokban, hogy a nélkül nem lehetnek, de azt nem cselekedhették, hogy abba ne változzanak. Az emberek kezdetbe mindjárt mennydörgést, villámlást, zivatart, éjét, napot, hideget, meleget tapasztalván, melyek rajtok kívül vezéreltettek, felindultak valamely hatalmat magokban érezni, képzelni és gondolni. E hatalomnak, bírónak osztán tisztelet, ajándék kellett, hogy ménkövével, jégesőjével ne verjék, hanem áldják; az emberek egymást arannyal, ezüsttel, marhákkal engesztelték, tehát a nagy bírónak is olyan dolgokat kellett adni, hogy ne haragudjon, esőt, meleget annak idejében adjon. Azonkívül igazság, gonoszság tapasztaltattak, mely cselekedeteknek kútfejét ki kellett keresni. A rossz ör-

dög részre, a jó pedig Isten számára rendeltetek el. Kiki jónak gondolta az Istent, azon sok jónál fogva, mellyel élhetett a világba.

Ha egészsége volt, bő termése, nyavalyájából feléledt, szélvészekből kiszabadult, azt piondta: a jó Isten megáldott, megszabadított; ellenben ha tolvajok, gyilkosok pusztították, ezeket a rossz lélek vezeti, úgy mondták.

E tudomány Persiába ember emlékezetitül fogva fenn van; ők részekre az olyan könyvet, melyet mi Bibliának nevezünk, Szaddemek¹ hívták. E könyvbe tanította nekik Zoroastes, hogy Oromáz,² a jó isten, világosságot, setétséget teremtett, úgy osztán az Arimán nevű rossz lélek setétségűl lett. Csodálkozhatasz, ha meggondolod, hogy ez a vallás még el nem töröltetett a persiai mahumedánusok alatt egészen. Géberiták³ vannak ma is, kik a Zoroastes hitét vallják azon részeken. Jegyezd meg, hogy a persák nem állítottak régen semmit a templomokról, vélvén, hogy a jó Istennek igaz tiszteleti anélkül meglehet; hasonlók voltak e részben az angliai kvakerekhez, kik templomok, papok nélkül élnek, senkit nem kendeznek, uraznak, sem nem kereszteselkednek.

Az indiai nemzetek, ameddig az emberi emlékezet felmehet köztök, egy örök valóságot állítottak, ki e világot teremtette. Valamely boldog lelkeket is szült, kik magoktól elvetemedvén, tőle elverettek; hitték, hogy kezdetben a föld munka nélkül termett olajjal, tej-

jel, mézzel folyt, de az emberek boldog sorokkal visszaélvén, az elvert rossz lelkeknek hatalmába estek, kiket csakugyan egy Visz-tun⁴ nevű isten, emberi formában a földre alászállván, a gonosz telkeknek rabságából megszabadított. E tudományba a bibliájukat Védamnak, papjaikat braminoknak nevezték, kik hoztok hatalmasok voltak. Most India már háromféle fő vallásra oszlott, melyek közül a bánieniták az ördögnek is olyan tiszteletet adnak, mint isteneknek, egyiknek azért, ne ártson, másoknak, hogy áldjon.

Tudod ezeken kívül, hogy Egyiptom kezdetbe Oziriszt imádta. A feníciaiak Biblósba Vénusnak áldoztak, Adonist, Tamuzot tisztelték. Sankoniaton⁵ feníciai író, ki Jósué idejébe mintegy élt, írja hasonlóid, hogy az -emberi nemzet egy első emberről és asszonyról származott. A káldeusok Dél ugg, nevezet alatt a napot, Nébó név alatt pedig a holdat imádták. A görögöknek, tudod, mennyi isteneik voltak. A szithákról nem tudunk egyebet, hanem hogy régen egy helyről másra vándoroltak, vadásztak, hadakoztak, győzedelmeskedtek, Mársnak imádkoztak s mindég szabadon éltek.

Látod, hogy régen egész földünknek nemzetei, népei mind szüntelen keresték e világ-
nak atyját, kit magokba éreztek és jó igyekezetek által mind bálványozásra hanyatlottak. Először az okosok csak példázolták a világ Teremtőjét, de osztán a példákat, képeket

valóságoknak vették a tudatlanok, mivel azokat látták, de a Teremtőt nem.

Eridj most, keresd föl a régi görög, feni-
ciai, egyiptomi, persiai, káldeai, indiai iste-
neket, majd megleled ezelhelyett Mahomed-
nek maradékát, más több nemű bálványo-
zásba merült emberekkel. Látod, a világnak
iszonyú történetei és azon zavar háborúi, me-
lyek magokra szoktak visszaforgni, az egek-
nek örök munkájok szerint világunknak na-
gyobb részébe régi bálványozását eltemetvén,
újabbakba süllyesztett. Az emberi elméknek,
indulatoknak szüntelen való hánykódások, a
nagy dolgoknak egybekavarodások, melyek a
repülő időktől ragadtatnak, szüntelen temetik
egyfelől emberi nemünknek törvényeit, szo-
kásait, erkölceit, vallásait, új-új formára
élesztvén azokat más részen számunkra: így
lett sorsunk a viszontagságok alá rekesztve.

Ha a pogányságot, vallásának különbsé-
geibe megtekinted, örülj, most látván ke-
resztyénségiinket a bálványozástól megszaba-
dulnak lenni. Ugyde, a kiilönb-különbfélesé-
gek megvannak benne? hány részre nem va-
gyunk -eloszolva, szakadva, mely részek egy-
mástól felettébb különböztetik magokat, oly
különbséggel, mely idvesség és kárhozat alatt
fekszik kinél-kinéi csaknem.

Nézd meg az Ótestamentomba Istenünk aka-
ratját; tiszteletit véres áldozatokkal kellett a
zsidóknak követni. Hová vitt bennünket
ugyanazon Istennek akaratja az Újtestamen-

tóm által, ki már ma csak lélekben és igazságban tiszteltetik. Vájjon nem ezen Isten határozza-e meg a pogányoknak sorsokat is? Ki magyarázhatná meg az Isten lelkének erejét, titkát, ki emberi teremtéseit annyiféle egymástól különböző hiteknek vallásával teszi a maga örök dicsőségének csodálatos, rettenetes és hatalmas élő eszközeivé?

A vallással térítés jár, melynek mindenféle eszközei voltak, verés, égetés, ígélet, ajándék, ijesztés, szerelem, egyszóval valamely eszközök s dolgok az emberi erkölcsön vagy gyengeségen munkálódhatnak, mind gyakorlásba vétettek már idő s alkalmatosság szerint a térítésre.

Constantinus római császár megtért csudával. Maxentius ellen táborba szállván, egy kereszt jelenik meg felette ily írással: E jel által győzől. így lesz keresztyén a negyedik századnak elein. Jegyezd meg, hogy a csudának természeteket bizonyosan nem lehet meghatározni, mert Krisztus mennybemenetele után is voltak számtalanul, ma sem tudod, ha elsiintek-e vagy nem, csak azt tapasztaljuk, hogy mentül időbb-idébb jöttünk az időbe, tudományba, annál inkább fogytak a csudák, melyekről Luther, Calvinus teljességgel lemondottak.

Clovis, a francia birodalomnak alkotója, 496-ba a burgoniai herceg hűgát, Cótildát, ki keresztyén volt, feleségének tartván, általa megtérítettetik. Odaadták akkor, látod, pogány

fejedelemnek a keresztyén leányt. Hol vágy-nak már e szokástól? Odaadnák-é most hercegasszonyainkat a török szultánnak, ha kérné? Az asszonyok eleitől fogva a keresztyénségnek nagy szolgálatokat tettek, noha soha nem papoltak. Lengyelországba Jagellonus litvániai herceg a magyar király, Nagy Lajos leányaért, Hedvigért a tizennegyedik százba keresztyénné lesz. Meskó, lengyel fejedelem a tizedik százban hasonlóul megtért. Dániába Erik herceg a 9-ik százba lesz keresztyénné. Volodomir, muszkóviai herceg a napkeleti császárnak hűgát elvévén, érte a tizedik százba megkeresztelkedik: ennek is odaadták a császár hűgát. így tapasztalod, hogy a keresztyének pogány fejedelmekhez vallásokat, hiteket asszonyaikkal küldötték.

Láttál már kétféle térítésnek nemét, láss harmadikét is. Nagy Károly császár a nyolcadik százba a meggyőzeftetett saxokat addig öli, vágja, égeti, pusztítja, míg végre a keresztyén hitet közöltök sok pártütések után föl nem állítja.

Nézd a negyedik módot, mely térít. A negyedik -száznak vége felé, tudod, Julianus császár Constantinusnak keresztyénségét megtagadta, pogánnyá lett, s seregei is véle együtt; meghal, — Jovianus császárrá választalak, ki felkiált, hogy császár nem lesz, míg a hadi seregek mindnyájan a keresztyén hitre nem állanak! Az egész ármáda felszól: Igenis reáállunk, keresztyéneknek parancsolj!

Nem kérdezték, mint kelljen hinni. Jóviapus keresztyén volt, s ők is azok lettek. Ezt is látod; de van még hátra. Tudod, a jezsuiták, bemenvén Paragváiba, a vadembere ke Felniként térítették: ha betegek voltak köztök, gyógyították őket; élelmeket keresték vélek együtt; a földnek műveléséhez, terméséhez, bizonyos hasznához szoktatták életeket. Ezek mind jótétemények voltak, melyeket azok a vadak hamarabb megfoghattak, mint a Szentháromságnak titkát és elfogadták jóltevőiknek hitüket.

Van még ezeken kívül a térítésre egy mód, mely csak tanításból áll és minden hitbe, vallásba lehet fogantatja. Zoroastes, Konfutzius sem gazdagítottak, sem ijesztettek senkit, sem házasítottak, csak beszéltek, okoskodtak, mely móddal egyik Persiának, másik Kínának hitet ad. Ezek, látod, csupa józan okoskodással szereznek magoknak tanítványokat. Mahomed ellenben fegyverrel, tűzzel, még több követőt csinál magának. Nézz széjjel már egy kevésbé a hitnek dolgába e föld szí-*nén* és emlékezz meg arról, mit feljebb mondtam, hogy soha nem volt még a világon oly eszközök által felállított hit, vallás, bár helyes, helytelen, mennyei vagy földi lett légyen is az, hogy idővel, alkalmatossággal változásba ne jött volna; tudniillik, melyben emberek ne támadtak volna, kik véle ellenkezésbe jöttek. Mindjárt Constantinus alatt megszakadtak a donatisták,⁷ Arius, tudod, nem akarta meg-

esmérti a Krisztus Istenségét, Rómába, Nicébe, el kellett azonnal a conciliumokat kezdeni. Nézzed a nikoleitákat,⁸ nazarénusokat,⁹ Simon Mágust,¹⁰ Basilidest,¹¹ Karpocratest,¹² kik a Krisztus Istenségét, Szentháromságot tagadták. Nézd az adamitákat,¹³ nézd a novatanusokat,¹⁴ a dónatistákat, melatianusokat,¹⁵ nesztorianusokat.¹⁶ Nem győződ ezeket számolni. Jöjj alább osztán, meglátod az új időkbe is, hogy Scotus Erigenes,¹⁷ Berengarius¹⁸ a tizenegyedik százba oly formán kezdenek vélekedni, mint a tizenhatodikba Luther, Kalvinus s előttök Husszus, Zvinglius okoskodtak.

Mindenféle vallásnak eszerint támadtak különbségei a pogányok közt is, mert mindenütt akadtak magyarázók. Láttad feljebb, hogy Indiába négyféle vallásra szakadt a pogányság. Mahomedbe az Ali és Omár követői egymást halálba gyűlölik, noha mindkét rész Mahumedet tiszteli; de a magyarázat háborgatja őket. Kína is három nagy vallásra szakadt, melyek egymással ellenkeznek; ezeken kívül mindenféle bálványozás, babonázásba élő népek vannak benne.

Látod-é már a vallásoknak háborúit? Ah, szerencsések azok, kik az igazságra egyedül vezéreltettek Istentől!

Gyere vissza még bujdosni a földnek lármas színén; keressünk rajta, ha lehet, olyan nemzetet kettőt, melynek ugyanazon szokásai, erkölcei és törvényei volnának. En-

nek feltalálhatatlanságán még ne csodálkozz, mert többet látunk, ha mondom, hogy nincsen e világon olyan nemzet, melynek magába is szokásai, törvényei, száz esztendeig egy hazamba minden részeiben változás nélkül maradtak volna. Akármelyik nemzetet vedd fel külön; akármilyen hitbe s menj alá viselt dolgain, ameddig néked tetszik, tapasztalni fogod a változást. Elhitheted akkor magaddal, hogy minden nemzet a szerint változott a maga dolgiban, vagy sebesebben, vagy lassabban, amint történeteik magokat előadták.

Tekintsd meg a magyar nemzetet; Árpád alatt nyíllal hadakozott, Mársnak imádkozott, lóhúst evett. Szent István alatt szent oltár előtt térdepel, posztót visel inkább s törvényt ír bőrre. Nézd meg törvény könyvét kezdetibe és útjába, fogod tapasztalni a változásokat, idő, alkalmatosság szerint. Szent István elkezdte a törvényt íratni, mely az uralkodása alatt való nemességet a rabságtól örökre felszabadítja. Rendes, hogy e királynak idejébe, az isteni szolgálatot, bűtöt, inneplést is mind ország törvényeivé tették, mely dolgokba most csak a szentszéktől szoktak parancsolatok adattatni. *A boszorkányokat, mond, kik hamuba holmi mesterségeket csinálnak, a püspökök büntessék;* noha ezekről Mos. II.-dik könyvének XXII.-dik részének 18. versében ezt mondja: *A varázsló és szemfényvesztő asszonyt állatokat ne hagyjad élni.* Kálmán magyar király, ki azzá püspökből tétetett, a

boszorkányokról ilyen törvényt tézen: *De strigis verō, qui non sunt, nulla questio fiat.*¹⁹ Azonba a mi atyáinknak idejébe a vén asszonyokat égették. Gyilkosság, tolvajság mind csak pénzzel büntettetett. Móses hasonlól a szolgálknak megölettetéseket harminc ezüst pénzzel büntette, az urak véérért pedig anynyit kellett fizetni, amennyit a holtnak maradáka kért, II. könyv XXI. R, 30. 32. A tolvajt régen aggatják, noha Móses öt ökörnek fizetésével parancsolta egy ökörlopásnak büntetését. *Ha az orvot, mond, a háznak megásásába kapják, halálra ne ítéltessek.* XXII. 2. vers. Elsőben mi is csak pénzzel büntettünk; de hogy osztán nagyon szaporodtak s a lopásból fizethettek, csak öldösni kellett őket. Szent László idejében szokásban volt, hogy a zsidó keresztény asszonyt vegyen magának feleségül, mert erről törvény tétetett, hogy *ha az olyan asszonyok, mond, kikaphatnak a zsidó mellől, szabadok lehessenek.* De furtu clericorum²⁰ is van említés László alatt. A feleségeket is ellopták akkor, mert Kálmán azt mondja: *Raptus mulierum episcopus dijudicet.*²¹ Vigyázz és amint hordom a dolgokat elől, mérjed őket mindég mai állapotunkhoz, szokásunkhoz, erkölcsünkhöz, hogy lásd a messzeséget.

András, kit Jerusaleminek hívnak, reáemlékezik Szt. Istvánra, ki azt írta, hogy soha *magyar király magyar jóembereket jobbágságra ne hozhasson;* mert hogy tézed ki eze-

két a deák szókat másképpen magyarul: *Illi tibi fili mi sint patres et fratres, ex his neminem in servitutem redigas: űli tibi militent, sęd non serviant.*²²

Erre emlékezik, mondom, András s olyan törvényt hoz, hogy ha ő vagy maradéka törvénnel nem egyező módon parancsolna, tehát lehessen párttűtésnek bűne nélkül ellene fegyvert fogni. XXXI. art. *quod si verő nos vei aliquis successorum* sat.²³ Tudod azonban, hogy mikor Leopoldus I-ső Josefet magyarországi királynak koronáztatta, a *quod si verő nos* sat. a törvényből kihagyatott, hogy arra ne esküdjön; nem is esküdt, noha Tököli, vagy Tekeli eleget kiabált Török- és Lengyelország széliről, nem mervén Posonba jönni voxolni. Albert király így végez-*Possessiones incolis pro servitiis et non pecuniis donentur.*²⁴ 26. cikkely. Ehhez járul a Szilágyi Mihály Rákosrul tett törvénye, hol mondja: *Singulis annis fiet Dięta in Pest.*²⁵ 13. cikkely. Második Mátyás alatt azt írja az ország: *Űt Majestas sua regia in regno habitat.*²⁵ 28. cikk. *Causae jurium possessionariorum, qualiter in quatuor octavis terminentur*²⁷ 19. cikkelye a Mátyás király törvényeinek. Be kár, hogy e cikkelyt olyan ritkán olvassuk már a hazába.

*Excommunicantes, vei interdictum indebite pro decimis ponentes coram rege convenient.*²⁸ Vladislaus parancsol így, törvénye 23. cikkelyébe; értsd meg jól, mit rendelt és mi okon. Lajos azt mondja: *LutheranW* sat. 4. cikk.²⁸»

Jegyezd meg, hogy e királynak az ország törvény szerint mondja: *Rex autoritate sua regia utatur. Religio ad pristinam normam redigenda, et haereses undique tollendas.*²⁹ Ferdinand. 5. cikkely. Azonban nézd meg második Rudolfus és Mátyás herceg alatt, hol így beszéltek, 1-ső cikk: *Quantum itaque ad negotium religionis adtinet*³⁰ sat., meglátod az egymásba való ütközéseket. Leopoldus alatt olvasd a 25-dik cikkelyt: *De libero religionis exercitio,*³¹ aztán nézz széjjel az országba. Tapasztalni fogod, hogy e földön mindent a hatalom és idő visznek végbe. Törvény volt, hogy a fejedelem a törvénytáblánál széket üljön, hadat, békességet *az országgal együtt csináljon* sat. *et Palatinus primam vocem semper habeat.*³² Ezek a cikkelyek, míg idő járt rajok, valóságba éltek és még most is sok száma nélkül valókkal együtt olyakkal, mint magok, szintén úgy helyet foglalnak az ország könyvébe. így tapasztalod minden nemzetnek törvényeit idővel, nevedéssel vagy fogyással változni. így van a szokásokkal is.

Mire mentünk ezekbe? Ezelőtt csimbókot, most hajportornyot viselünk fejünkön; buzogány helyett halhébül csinált pálcákkal verjük lábunk szárát. Asszonyaink kurta szoknya helyett tafota ponyvákat húznak magok után és a vánkosokat nem alájok, hanem fejekre tészik, feltornyozván fejkötő jöket. Régen kordovánt, most selyemcsizmát viselnek. Azt gondolnád, hogy már

mai világunk ezek miatt a réginél rosszabb. Ne hidd ezt soha; inkább vészem, ha asszonyaink egész ágyaikat a fejekre rakják és ifjaink derekainkhoz hasonló vastagságú hajjakat hurcolnak, mint hazánkba a vérengzést, rablást, égetést, vadságot lássam. Az olyan apró hivalkodások csak nevetséget szoktak szülni és abba árulják el az embereknek fiait, hogy haszontalan állatok, gyermekesek; de a vad erkölcsök ölnek, pusztítanak. Ha meghatározott dolog felőlünk, hogy hiba nélkül soha semminémű sorsba ne élhessünk és így két rossz közt választanunk kell, inkább légyünk gyermekesek, néha hivalkodók, mint kegyetlenek és vérengzők. Azt mondod: Úgy, de az ilyen pipereskedések, furcsaságok elvesztik a nemzetet! — Héj, barátom, hát a verekedés nem vészti el még jobban? Róma mindég vért ontott, ölt s elveszett azért. Békességre volnánk mi teremtve, pedig amely nemzet békességbe él, annak kell apró haszontalanságokkal, játékokkal magát mulatni. Azonba olvas is és megszelédül. Ne higgyed különben, hogy egy szelíd, tudós nemzet, melynek ifjai nyakokon lepedőket tekergetnek öszve s asszonyaik szagos vizekbe fürödnek, vitéz is ne lehetne. Miért tudott a francia nemzet XIV. Lajos alatt egész Európával oly dicsőségesen verekedni afelől, hogy télen által Moher komédiáit Párisba nevette és Versaillesba füttyörészett?

Minden nemzetnek változva kell a maga

céljára vonatlatni s ugyanezen okbul soha nem volt nemzet, nem is lész, mely magába a változásokat felfüggeszthesse. Egy nemzet sem ragad régi szokásaihoz oly nagy megátal-kodottsággal, mint a zsidó; de azért mennyire vannak mégis a hajdani zsidóktól, noha ők törvényeikbe s életek régi módjába minden egyéb nemzetek felett megmaradtak, amennyire csak lehetett? Törvényeinkből úgy tapasztalom, hogy nékik azelőtt voltak kereszt-yén asszony ágyasaik vagy feleségeik. Mi-módon lehetett ez? — így háborgottam ma-gamban és végre okára reáakadtam, Bírák könyv. III. rész. 3., 4., 5., 6. versekbe, honnan kitetszik, hogy légen a zsidóknak szabad volt pogányokkal házasodni, ők tehát minket is azoknak vevén, a Ótestamentom szerint, melyet követnek, e dologban eligazították magokat, mert a fenn nevezett versek így folynak: *Lakának annak okáért az Izráél fiai a kane-neusoknak, Hitteusnak, Emoreusnak, Perizeus-nak, Hiveusnak és Jebuseusnak közötté és vevék azoknak leány it magoknak feleségül és az ő leányikat adák azok fiainak.* így ők min-ket jebuzeusoknak, hitteusoknak tartván, el-vették leányainkat feleségül. Ezek nálok is osztán megtiltattak.

Csak a nevezetűid mennyi változás nem esett a zsidók közt; nem hívják már nagyobb részen úgy magokat, mint régen. Tudod úgyis, milyen nehéz nevű férfiak voltak régen az Izraelbe; most többnyire csak Bórekeknek,

Iszikeknek, Móséseknek, Ábrahámoknak, Já-koboknak s Katzóganoknak, miknek hivattat nak. Úgyde, ha Szent Dávid idejében olvasod az ő hadnagyainak neveket, kikkel beszél Sam. II. könyv. 23. rész, nemcsak ilyen neveket hal lasz 24. 25. 26. 27. s több versekbe. Elehanan, betlemi Dádónak fia; Samma, Eliba, Hira, Thecoa, Ikkós, Abiezer, Húsath, Maharai, Ba-hana, Abialban, Ahasbainak fia sat. Láthat-é ma valaki zsidókat ilyen neveken?³²» Hol van-nak ezenkívül az óltári áldozatok s Mósésnek annyi véghetetlen rendelései? Látod, alig tart-hattak meg valamit egyebet a zsinagógába való visításnál, lúdhúsnái, halbélnél, melyekre, ha megették, kósert isznak s azután mormol-nak, darálnak, pályinkát főznek vagy nyúlbö-rökkel falukra indulnak. Nézd, mi lett Jeru salemnek hatalmas fiaiból, kik hajdaii a Ve-res-tengeren száraz lábbal jártak által, váró sokot porrá kürtőitek s a sinai hegy alatt e világ nagy Urától törvényt vettek.

Ilyen összevisszaságot tett a Mindenható a nemzeteknek szokásaiba, törvényeibe, melyek zavarongnak, változnak s új-új erkölcsöket szülnék. Ha már ezekbe széjjelnéztél halandó társaid között, gyere tovább s lássuk az em-beri nemzetnek nyugodalmát, háborúját a föld-nek golyóbisán, hová helyeztetett; nézzük nála a békességet.

Mivel e földnek színén az egyiptomiak tar-tatnak legrégebb nemzetnek, vessük ide sze-münket. Hallottad Sesostris királyról, hogy

Indiákat dúlta, hódoltatta, a szitákkal ütközött, Tráciát, Colkidest elfoglalta s magát győzött királyokkal hozatta szekérbe. Hallottad, hogy a persiai uralkodó, Kámbises, Egyiptomra rohant, vérrel elfoglalta. Pártot ütnek az egyiptomiak, s új királyt választanak. Azonban Artaxerxes Nectanébust, az egyiptomi uralkodót, megveri s országát járma alá húzza. Cyrus, tudod, feldúlta volt a világnak egy részét s meghagyja a persiai uralkodást, melynek Nagy Sándor nekiesik s öszve-töri. Az assirii birodalom fegyverrel, vérrel, Arbatzes vitésége s pártütése által három birodalmakra szakadt. Ezeket Cyrus elnyelte, az ő birodalmát pedig Sándor törölte el. A görögök vagy magok közt, vagy a persákkal ontották szüntelen véreket, mely mesterséget még Amfiction alatt s előtte kezdetek. Marathon, Termofiles juthatnak eszedbe, hol anynyi vér omlott; Pláteát, Salaminát ezekhez végyed, úgy a peloponésusi veszedelmeket is. Végre ezeket Macedonia mind elnyelte e világgal együtt. Nézd, egyetlenegy ember láncra tette e világot s jármába fogta a fegyverével feldúlt véres emberi nemet. Ez a híres pusztító Babillonba elvész, elhagyja e világot, úgy, mint a füstölgő üszköt, melynek egyik oldalába fegyverét döfte, a másik részének pedig tüzet vetett. Tőle elmaradt vezérei öszveállanak, megosztják magok közt prédájókat, melyen nem egyezhetnek, s újra szaggatni kezdik. Alig csendesedhetnek meg uralkodá-

saikba, Róma, e világnak koronája és ostora felemeli magát. Rómaiastul fogva e városnak lakosi még pogány isteneket imádtak, Numa Pompilius békességes uralkodását kivévén, a föld három részének minden lakosaival megszűnés nélkül vérengszik, egész leverettetéséig. Scipiók eltörlik Kártágot, Pompeius, Cesár, Marius, Silla,³³ Octavius,³⁴ Antonius beborítják a földnek golyóbisát tűzzel, vérrel. így a római birodalom alatt e világot hol nagyobb, hol kisebb tűzzel látod égni szüntelen. Micsoda részeken lehet nyugodalom, békesség?

Constantinus keresztyénné lesz, de a világ nem szűnik meg azért vérit ontani mindaddig, míg a kegyetlen népek, kik Rómára rohantak, az egész birodalmat le nem dűtötték. A herulosok fejedelme, Odoáker öli el Augustulust³⁵ a napnyugoti császári széken, az ötödik százba. Volt-é ezen kívül Teodósiustól, Árcadiustól fogva valaha napkeleti császárság, Mahomet másodikig vérontás nélkül, egyébkor, hanemha néha pihent.

Nagy Károly a nyolcadik százba nem vérontással állította-é fel a császárságot, melyet a vad népek szüntelen szaggattak? Voltak-é az ő maradéki is vérontás nélkül? Néki indult osztán Európa, mikor nyugodni kellett s lehetett volna, Asianak, hogy Jérusálemet a töröktől elvegye; öszvekeveredik a földnek e két része, s pusztítja magát. Jusson eszedbe, hogy már a világ Cirusnak, Sesostisnak,³⁶ Nagy Sándornak, Rómának négyízben volt prédája, kik

testét szaggatták. Ezeken kívül még pusztított többektől is. Atilla Bikahegyeitől³⁷ fogva a Pannónia-egékig égette, prédálta a földet. Kínát felforgatják a tatárok; ezenkívül Szaladni, Gengiskán, Támur³⁸ azt követik el a világnak két részébe, amit Atilla elkövetett Európába. Vesd ezekhez Bajázetet, Mahometet. Azonban Amerikát meglelik s oda is tüzet, fegyvert visznek. így égni látod e világnak négy részit, mely közönséges vérontás, tűz és veszedelem, Európába kivált, csaknem a mi időnkig tart szüntelen, hol most is újra gyulladnak.

Ha láttad már a közönséges veszedelmeket és vérontásokat, ne felejsd el, hogy ezek mellett az apróbb nemzeteknek, hazáknak különkiülön még volt háborújuk mindég a magok részekre, melyek nem éppen a világnak nagy piacán forgottak. Mikor az ember nagyokat lát, el szokta felejteni a kicsinyeket. Nagy volt a vérontás, tudod, Issus városánál, hol Darius Nagy Sándor ellen százezer embert vesztett. Ennyit öletett meg Atilla is a catalaunomi térségeken, hol szerencsétlen volt. Kannianál Hannibal, Emilius Fabius idejekben, elnyelte Rómának színét, melyet Brennus, a gólusok fejedelme, ő előtte felégetett s prédáit volt. Tessaliában Tarsal³⁹ mezején láttad Pompejust, Cesart, e világnak két részre szakadt erejét egybeütni s az emberi nemzetnek vérét kiontani. Nézted Mahometet Genkiskánnal, Otrax⁴⁰ városánál, hol egyrés-

ről hétszáz ezer, másrésről négyszáz ezer férfiú harcolt; a kisebb rész Mahumeté volt és levertetett. Tudod, Antonius, Octavius Actiumon, Epirusba micsoda ütközetet tettek, veszekedvén e világnak osztálya felett. Ezek voltak, kik az emberi nemzetnek élő ereiben mélyet vágtak s abból vérözönöket bocsátottak; őket tekintvén, a többi harc és ölés mintegy elmúlni láttatnak szemed előtt. De gondold meg, hogy egy nemzetnek szintén oly nagy veszedelmei lehetnek részről. A nagyokat nézvén, ne felejtsd el az aprókat, melyek a földnek színét mindenütt beborítván, éppen oly tekintetes veszedelmeket szenyvedhetnek, mint a rómaiak.

Akármelyik nemzetnek olvasd külön-külön történeteit és viselt dolgait, nem látsz benne egyebet a vérontásnak szomorú krónikájánál. Végy példát a magyarral, melynek sorsa minden nemzeté volt. Szent István alatt a somogyi fejedelemmel, Kupával, az erdélyivel, Gyulával, belső háború miatt kellett vért ontani; mert nemcsak kívülről támad a nemzeteknek veszedelmek, hanem belőlrői is. Nézd osztán András, Salomon, László, Béla alatt, hogy szaggatja az ország magát, és másoktól is mint szaggattatik. IV-dik Béla idejében a tatár emberből, baromból kisepri a hazát, melyet úgy hágj⁷, mint a füstölgő perje szérút, hová tüzet vetettek. Sigmond alatt, tudod, Nicapolisnál elveszett ez ország ereje, szíve, melyet Bajazet megölt. Várnánál hasonlóan

vész a nemzet, honnan a nagy Hunyadinak el kellett szaladni. Lajos alatt is úgy járt a Mahatson. Ezeken kívül tudod, hogy Zápolya, Ferdinandus alatt a török basát tartott Budán, mely nemzet Tekeli idejébe is szintén ғы bírta a nemzetet; egyfelől a magunk gyakorta megszorult rendetlen népe pusztították a hazát, mely emlékezetre is iszonyú nyomorúság addig fojtogatta így nemzetünket, míg a halhatatlan emlékezetű V-dik Lotaringus Károly több oly hercegekkel hazánknak szolgáljatokat a török ellen meg nem tették, mely időkbe Leopoldus császár is élt s uralkodott.

Ezekkel nem gyógyúlt be a haza sebe; halottál Rákócziról, Bocskairól sat.; mindaddig ontottuk ezekkel a vért, míg Pálfi, Károli Szatmáron békességet nem szerettek s Rákóczi Munkácsról Törökországi'a nem szaladt. Lásd, minden nemzet ilyen nyomorúságokba élt külön; nézd meg Franciaországot Clovistól fogva XIV. Lajosig, hol a haza nagyjai elsőbe a magok királyokkal hadakoztak s magok közt vérengeztek, mert várakat bírtak, mint nálunk Zrínyiek, Frangepániak, Rákócziak sat. Vizsgáld Spanyolországot, a mórúok és a híres Szid⁴¹ idejében. Eredj Angliába, Kromveltül fogva fel Cesarig, a saxokig, a doniai vezére-kig, kik által országok biratott s meg fogod látni nyavalyájokat. Tekintsük Muszkoviát Volodomir maradékaitól fogva, kik azt belső háborúkkal pusztították, melyet azután a tatárok alájok húztak, kiknek hatalmától Basilo-

vitz szabadította. Jöjj le osztán benne a mi időnkig; fogod látni Nagy Péter alatt a nervai⁴² verekedést, mely hazáját fojtogatta többekkel együtt, a mai török háborúig.

Hát egész imperiumot, Olaszországot látad-é valaha hosszas békekességbe? Tudod, hogy Nagy Károlytul fogva a mi időnkig csak pihenni állottak meg néha, úgy ontották magokba! szüntelen a vért. Emlékezz a gelfésekre és gibellinusokra, kik a császárság és római Szentszék közt két részre harcoltak szüntelen; jussanak eszedbe ezekkel együtt a keresztes hadak.

Menj Ásiákra, nézd meg a törököket, persákat, mikor nyugosznak és mikor nem ontják a vért örökös háború jókkal. Kínát a tatárok feldűlják, Indiát pedig, amennyi ellenség eleitől fogva Szeszostris, Semiramis után (ha ezek nem mesék) reá üt, mind meghódoltatja s pusztítja. Nézzed már e földnek golyóbisát az özönvíztől fogva úgyszólván szokás szerint égni, emberi nemünknek vérével ázni, melynek fiai egymást, mintha önnön testekkel kellett volna nekik tápláltatni, tigrisek módjára megszűnés nélkül tépik, szaggatják. Kicsoda hát oly vakmerő, ki mondani merészlené, hogy az emberi természet nincsen megromolva? Lehetetlen nem látni, hogy veszettség lakik természetibe. Micsodák az emberek? mik vagyunk, és kicsoda az is, kit köztünk bölcsnek, igaznak, nagyerkölcsűnek tartunk? — Ne vizsgáljuk sokat a rossz részt, mert majd nagyon el-

szomorodunk. Tapasztalod, hogy az ember egymásnak ma jó barátja, holnap ellensége, üldözője; osztán ismét barátja, amint azt haszna, dicsősége vagy gyönyörűsége hozza magával. De sokszor úgy is történik, amint eszébe jut, vagy magát megmakacsítja. Lásd, mely dicső erkölcsnek kell hát lenni az állhatatosságnak! Vigasztaljuk magunkat azzal, hogy mindnyájan tanálunk olyan embereket mégis, kiket, bár nem tudhatjuk, miért, de szeretünk s velek nyájaskodunk, míg bennünket nem bántanak.

Azt mondtam feljebb, hogy özönvíz után dúlták az emberek lakóhelyeiket; de menjünk feljebb, ha volt-é azontúl állandó békesség. Látad Káint Ábellel hadat indítani, hol egész armada csak két vezérből állhatott, melyek közül Ábel agyon üttetésével egyik egészen odalett. Tovább juthat eszedbe Ábrahámnak hadakozása a sodomabéli királyok idejébe.

Ez időbe iratik, hogy Cledorlaomer⁴²³ több királyokkal eljövénék és megverék az óriásokat Astheróth Karnaimban és a zúzeusokat Hamban és az emeusokat a Kirjathaim mezején. Mos. I. könyv, XIV. rész, 4. 5. vers. Ábrahám pedig Hóba mezején tartott ütközetet. Szintén olyan ütközetek lehettek ezek akkor, mint a farszali Pompéjus, César alatt volt. Nem található reá azonba, hogy azok az özönvíz előtt élt óriások Ádámtul miként és melyik maradékába származtak, mivel, úgylátszik, mintha másféle emberi nemzet lett volna, mint

a miénk; most már ezek egész világon nem találhatóak.

Azt gondold végre, hogy talán az Isten választott népének volt szüntelen való békessége. Tudod, hogy minekutána Arad, a kananeusok királya Mósest megverte, azután újra az Izraeltől megveretett és elpusztított. Mos. IV. könyv, XXI. rész, 12. vers.^{42b} így jártak hasonlóul a midianitáknak királyi, névszerint Évit, Rékem, Súr, Húr, Rébad sat., kiket Finias megvitt. Mos. IV. könyv, XXX. része.^{42c} E tartományból a zsidók embert, barmot, elvittek és benne a városokat porrá égették.

A bázánbéli Og nevű királyt hasonlóul megölték, minden népével; egy ember maradt életben. Mos. V. könyv, III. rész, 3. vers. Jériko városát lekiirtotték. Jós. VI. Azonban Ahinak fiai SibáiTninal^{42*1} megverték az izraelitákat erősen, kiknek szivek olyan lett, mint a víz. Jósue VII. De ellenben győzedelmeskedett Jósue is az emoreusok öt királyi ellen, hol a nap Gibeonban és a hold Ajálon völgyében a vérontásnak megállották. Olvasod, hogy mikor az ellenség Jósue előtt megfutamodott, az Úr bocsáta nagy köveket az égből mind Azegáig és meghalának. Mos. X. rész, 11. 12. vers.^{42e}

Nézd, volt hát háborúja az Isten népének, melyet maga vezetett a pogányok ellen. Tudod osztán idébb, Dávid, Saul, Salamon alatt a sok hadakat, melyeket a zsidóknak viselni kellett. Saul megverte az ammonitákat. mikor Náhás a jábosbelieknek oly feltétellel ajánlott fri-

gyet, ha ki hagyják szemeket tolatni. Sám. I. könyv, XI., 1. 2. vers. Tovább a filiszteusokkal harcolt Dávid, az ammonitákkal verekedett, ki ellen fia, Absolon szintén úgy pártot üt, mint IV. Henricus ellen Konrades, mert az ilyen Szokás eleitől fogva megvolt; tehát ami Dáviddal megesett e részben, a tizenkettődik százba, Henrikus császárral ugyanaz lett, mert az emberek szerencsétlenségei minden időben hasonlóak magokhoz. Csakúgy háborgott osztán Izrael Titus Vespasianusig, de a rómaiak alól bujdosni indultak e világra széjjel, hol most is nyomorognak mindenütt.

így háborgott emberi nemünk fegyverrel; hát eszével gondolod-e, hogy tudósai közt egyesség vagy nyugalom lett volna valaha? Filozófiába, fizikába, törvénybe, teológiába okoskodtak együtt, melyekkel szinte úgy háborgtak, mint fegyverrel. A tudományokban még véghetlenebb ellenkezések vannak, mint a békességbe, melyek gyakorta csak magameghittség és csodálta tni való vágyódásból származnak. Mennyin állítják azt is, hogy az ég a földtől ennyire, amannyira van; ha egy malomkővet bocsátanál alá, három esztendeig le nem érkezne; de sokan ennél hússzorta nagyobb messziségről álmodoznak. Azonban nem gondolnak reá, hogy azoknak a köveknek, melyeket az Isten az emereusok fejére hajigáit, sebesebben le kellett jönnök, hogy Jósué el-lenségét futtába agyonverhessék; ha három esztendeig szállottak volna alá, nem kapták

volna az emureusokat azon helyen. A nap, hold ott hasonlóul megállották. Azonban hiszik nagy tudósok, hogy a nap nem forog, hanem a föld, különben azt kell vala Jósuének kiáltani: állj meg föld.

Ne gondold, hogy a régi filosofusok is tudományaikkal, értelemekkel mindenbe egyeztek volna; ők is a tiszta filozófiába szintén úgy seregekre, nevekre oszlottak, mint mi a válásba; platonikusok, akadémikusok, dialektikusok, cirenaikusok, magarikusok, cinikusok, peripatetikusok, epikurusok, stoikusok, pittagorikusok voltak.⁴³

Ezeket pedig úgy vedd nálok, mint nálunk, ha hallod: római catholicus, óhitű, kálvinista, lutheránus, áriánus, kvaker, zsidó, mahometánus, sat., azzal a különbséggel mindazonáltal, hogy ezek az utolsók értelemkülönbségek miatt egymásból vért ontottak s közöttük fegyverrel, tűzzel okoskodtak; de a filosofusok soha nem hadakoztak, sem vérengyeztek magok közt azért, hogy egyik a másikat értelmére fegyverrel hajtsa, csak tanítottak rablás, vérontás nélkül és így akinek tetszett tanításait hallani, elmehetett, akinek nem, nem; erőltetés semmibe nem volt.

Azt kérdezed, honnan van, hogy az asszonyok a mi időnkben nem okoskodnak; a filozófiában miért ne lehetne nékik is azt tudni, amit megtanulnának? Ha régen a görögöknél oly sok filosofusnék lehettek, kik többnek találhatnának harmincnál, mi okon nem ma is?

A többi közt Hippatzia⁴³» oly mély és nagy túmányra ment, hogy a platonikusokat nagy házba tanítószekből oktató; megjegyeztetik róla, hogy az idejébe élt férfi okosokat felülhaladta. Ott láttál volna egy nagy házba hárpm-négyszáz férfit hallgatni s egy asszonyt felette ráncos tekintettel papolni; be nevetséges formát kellett ennek a dolognak mutatni! Csudálkozom rajta, hogy ez a sok tanuló férfi a hallgatást nevetés nélkül megállhatta, bár hitték is, hogy az asszony náloknál okosabb.

Jegyezd meg, hogy akármennyit tudnának és tanulnának is asszonyaink, de soha a gyermekszülést, öltöztetést, szolgálókkal, szakácsokkal, dajkákkal, sütő asszonyokkal való bánást le nem vetkezhetnék magokról; pedig a mély filozófia ezek közt a dolgok közt igen meg szokott hígulni. Nékem ugyan úgy látszik, hogy az asszonyok egy szép szemet, magas, egyenes, jól elrendelt termetet, rendes ajakakat, akár részünkről, akár magok részéről nem adnak Plátónak minden filozófiájáért. Eleget akartam volna már magam is csak csupa észért, filozófiáért szerettetni asszonyainktól, megizzadtam néha, úgy elokoskodtam, mikor már hízelkedni kezdettem magamnak, hogy megnyerettetett csupán az eszemtül; csak megszólal mosolyogva: *Be szép szemeid vannak, — mond — mind azokba gyönyörködöm, miolta beszélsz!* Ehol van a nagy plánom, a bosszúságba el kellett magamat nevetnem s így gondoltam titkon: ugyan

gyenge ember vagyok, hogy asszonyoktól csupán észért kívánok szerettetni. Azonban kértek osztán gyakran, hogy beszéljek; de mi okon? *Azért, mert illik a szádnak,* — mondták — *ha beszélsz.* — Én ilyen filozófiát leltem részemről az asszonyoknál. Kik ezen okon, míg ifjak, nem filosofálhatnak. Öregségébe pedig tudhatja-e az ember azt, mit ifiúságának egész idejében soha nem tanult? Szeretik ugyan, hogy ne sértsem őket, az eszet is, de úgy, ha ezt szép szájjal magyarázzák; azonban mit vétettek véle természet ellen, ha a szépet a nem szépnél jobban kedvelik? Ha az asszonyok mind elkezdenének filosofálni, nékiink férjfiaknak mind meg kellene bolondulni; — menjünk odébb.

Megláttad feljebb, hogy az emberi nemzet, semmi dolgába ellenkezések nélkül nem lehet. Erkölcs, vallás, szokás, törvény, békesség, ezer meg ezer hányattatások alá vannak a romlott emberi természet miatt vettelve. Hidd el e mellett, hogy nem említhettem a világon szenvedett nemzeteknek veszedelmeit ezeredik részébe is e kis munkába; egész világunk háború, ellenkezés, égés, vélekedés, változó okoskodás sat. Ki számlálhatná elő véres történeteit?

Legnagyobb szomorúságunkra lehet az, hogy a legnagyobb erkölcsű, bölcseségű, emberiségű embereknek is némely dolgokba gyermeki gyengeségeik vannak; hát nincsen már semminemű mód e földnek színén, mellyel az

ember mindenféle nevetséges gyengeségétől magát megszabadíthatná? Ha Pittagorasnak okoskodásait olvasod, álmétkodnod kell nagy lelkén; de mikor arra jutsz, hol a kutyát megtiltja verni, mivel — mond — hallja, egy meghalt barátjának lelke kiált ki belőle. El kell magadat a nagy emberen nevetni. Ki volt Plato, mikor józanul okoskodott, s ki volt akkor, mikor csudákat csinált természetbe? Tedd hozzá, hogy nevetni sem akart soha. Zénonnak egekre hat elméje: de ellenben az éhezésbe sokat tartott s főttet soha nem evett. Hagyjuk el ezeket és valljuk meg, hogy valamint a természetnek egy része ganéj, rothadás, más része kiesség, ájulás; úgy az embernek is fele erő, fele gyengeség; szerencsések még azok, kik mint nem csupa alacsonyságok kicsinységeikbe néha-néha nagyságot is mutathatnak.

Hagyjuk el Európát, hol vallás, tudomány az embereket vadságukbul kivették és menjünk messzebb részekre azt az emberfajt vizsgálni, melyből vagyunk. Nem tudod majd, ha könyveket hullas-é, vagy csudálkozz, látván Istenednek okos teremtéseit a legcsudálatosabb tévelygéseknek, legostobább bűnöknek rabul adáttatni. Menjünk rend szerint rajtok.

India. E részébe világunknak, mint már feljebb mondtam, négy nevezetes részre oszlott a vallás, melyeken kívül több apró, csupán bálványozó szekták nyolcvan félek találtnak. Malebarnak lakosi a tehenet mint Istent tisztelik, kik közt asszonyok, férjfiak me-

zítelen járnak, áldoznak ördögnek, Istennek egyenlőül és soha tehénhúst nem esznek, mivel Isteneket, vagy bálokat megenni nem lehet.

A koromandeliták hiszik, hogy babonázások által az ördögökkel társalkodnak, mely mesterséget szorgalmasan űznek. Goikonba a házasság iránt semmi atyafiságot nem tekintenek; testvér testvérral házasodik. Peguába közönséges dolog, hogy a házások egymástól, ha nekik tetszik, elváljanak. Arakanba pedig a király mindég a legidősebb testvérhugát veszi el, hogy jobbágy vérbe ne házasodjon. Siámba, aki gyermekét nem tarthatja, elviszi erdőre, mezőre s ott hagyja veszni, mely dolog náluk közönséges. Azonkívül hiszik, hogy a megholt emberek, lelkek élő állatokba, lóba, kutyába sat. bújnak, melyre nézve élő állatból nem ölnek, sem esznek, félvén, hogy apjokat, vagy anyjokat meg ne egyék.

Kínába, akik Confutius vallásán vannak, mint a császár és udvara, az egy Istent imádják, a többi nép bálványozó és a telkeknek bujdosását hasonlóul hiszik, mint a siámiak. Japponiába az atyák gyermekeiknek, feleségeiknek életekkel parancsolhatnak. Egy vallásba a mennyei lelkeket tisztelik, másban Xaka és Fotok nevű bálványt imádnak; harmadikba a világot örökkévalónak hiszik és a lélek bujdosását megvetik, mint tévelygést; nem tartanak különben semmiféle templomot, sem közönséges isteni szolgálatot. E vallásnak neme Confutiustul származott e tartományra. Isso-

nak lakosi Istent nem ismernek, a napnak áldoznak és a holdnak, melyeket az emberek jóltevőjöknek néznek. A kándiaiak Istent, ördögöt, napot, holdat együtt imádnak. Bornojába a lakosok egy örökkévaló Istennek, é világ atyjának áldoznak és semmiféle bálványt nem szenvednek; tűrhető tévelygés a többi közt. Zazarába az arabsok mezítelen járnak és ámbár mahometánusok, semmi moskéjok, azaz templomok nincs, sem közönséges isteni tiszteletek. Napkeleti Afrikába a beneni szerezsenek egy teremtő Istent ismernek, kit immaterialisnak, mindenhatónak tartanak; de azért semmi közönséges tiszteletet nem adnak neki, hanem az ördögöknek áldoznak, hogy ne ártson nekik. Azt talán azon okbúi cselekszik, mivel elhitték, hogy az Isten úgy is rosszat már nem csinál, tehát néki nem szükség áldozni. E nép, ha fejedelmek meghal, emberrel áldoznak emlékezetinek. Kafreribe a nép minden isteni isméret és vallás nélkül tévelyeg egy helyből másba, a fővényes pusztába. Hattentők lelkeknek halhatatlanságát hiszik, egy Teremtőt is tartanak, de nem tisztelik és azt sem 'állítják, hogy a jóságos cselekedeteknek jövődjöbe jutalmok s a gonoszoknak büntetések lenne. Azonba a nagyon vén embereket s olyakat, kik már nem dolgozhatnak, el hagyják éhvel veszni, vagy magok elküldik a föld színéről. Kazadának lakosi pedig Afrikába a Teremtőt hiszik, a léleknek halhatatlanságával együtt, hozzá tévén ezekhez, hogy az Isten

a jókat jutalmazni és a gonoszokat büntetni fogja. Lusianak, Floridának vad emberei csak a napot imádják, melynek emberekkel áldoznak, kiknek osztán búsát magok is enni szokták; ezt cselekszik a karabiaiak is. A peruviaiak Amerikába, ha fejedelmek meghal, el szokták véle temetni legszebb két ágyasát; különben olyan emberek nagy részent, kiknek belső csendességek sem élet, sem halál, sem szerencse, sem szerencsétlenség, sem jutalom, ajándék, sem fenyegetés nem háboríthatják meg, gazdagságot, rangot megvetnek s csak napról-napra kívánnak élni. Bálványozok, vélik azonba, hogy a világ egyszer tűzzel el fog múlni. Kunyhókba laknak, mint a cigányok, barmaikkal együtt, hol árpalisztból süített marókákkal élnek. A leányt, míg szűz, nem becsülik, azért egyik sem kíván szüzet feleségül venni. A guianiak mind szabadon élnek és úgy választják magok közt vezéreiket, hol nincs sem úr, sem paraszt, sem király. Mezítelen járnak, halottaikat megégetik, hadakoznak s a rabot, mit fognak, megésszik. Az asszonyok tülökbe, orrokba függőket hordanak, vadásznak, halásznak stb. A bresiliták hasonlóul élnek, éppen mint a gianiak.

Elég volt már ezeket nézni Asiába, Afrikába, Amerikába. Mit gondoljon az ember nagy neméről és e világnak sorsáról, mikor ilyen embereket, országokat lát e földön, mint amelyeket előlszámláltam. Állj meg most e világnak közepén és mondd meg nékem, ha bölcs

vagy, hogy kicsoda a Teremtő és micsoda a teremtés? Látod, mivé lész az ember revellatio nélkül. Ha Biblia nem volna, mi is most vagy hottentók vagy brasiliták módjára élnénk talán. Ne mondja hát senki, hogy Szent Pál^w nem mennyei tudományt hirdet, így tanítván: *Imádd a Teremtőt lélekben és igazságban. Szeressed, segítsed felebarátodat, legyenek jósgos cselekedeteid, védelmezd az ártatlant, adakozz a szegényeknek; ismérd meg az igazat, jószágért várj jót a jó Isteniül, gonoszért büntetést, dicsérjed Teremtődnek hatalmát, dolgozz éllemedre, de ne fösvényül, sem mint ragadozó; ne botránkoztass senkit, élj azonban mindennel annak idejében, valami testedet táplálja. Légy szeled, igaz, jó, ártatlan, szorgalmatos, istenfélő: egyszóval légy ember s Isten által magadba kívánj boldogulni.*

Valamit akartok, hogy az emberek cselekedjenek tivéletek, azont cselekedjetek ti is azokkal. Mat. VII. 12. Aki mindent megészik, meg ne utálja azt, aki nem észik meg mindent, és ne kárhoztassa az, aki mindent megészik, azt, aki mindent meg nem észik. Aki egy napot másnál becsületesebbnek állít, az Űrért cselekszi; aki pedig nem feljebb becsül egyet másnál, az is az Űrért cselekszi. Aki észik, az Űrért észik, aki nem észik, az Űrért nem észik. Róm. XIV. rész. 3. 6. vers. Semmivel ne tartozzatok senkinek, hanem hogy egymást szeressétek, mert aki ezt cselekszi, a törvényt

bétöltötte. Pál. Rom. XIII. rész. 8. Ki mehetett végére az Úr akaratjának, ki volt néki tanácsosa? Rom. XI. rész. 34. v.

Látod, mint illik ezt nekünk Szent Pállal elmondani e nagy világ zűrzavarába. *Mi tudjuk, hogy a halálból általvitetünk az életre, mert szeretjük a mi atyánkfiait* sat. I. Ján. 3., 14., 15., 18. vers. *A léleknek gyümölcse a szeretet, öröm, békesség, békességes tűrés, kegyelmeség, jóság, hit, alázatosság, mértékletesség.* Gálát. V. rész. 14., 15., 22. v. Látod-é. Szent Pál micsoda dolgokba határozza a léleknek gyümölcseit! Jó ezekhez tartani az embernek magát. Végre így szól Pál a keresztyéneknek (Kolos. I. 20.): *Hogy az ő keresztyének vére által békéltetne meg mindeneket, ő magával, őáltala mondom, mind akik a földön,, mind akik a mennyekben vannak.* Itt ki van az egész keresztyénségnek titka magyarázva a váltság által. Lásd meg ezt is, a sok többi vallások után.

Ha megnézed az evangyéliomi tanítást, olyan józan erkölcsi dolgokat, törvényeket és tudományt találsz benne, hogy ha sült pogányoktól volnának is mindazok megiratra, követni és tisztelni kellene azokat, ha különben mint becsületes ember akarnál élni, melyre idveségednek reménysége nélkül is köteleztetek mert arra csak nehéz magadat eltökélleni, hogy gazember légy.

El is követték azt a pogányok, mert szinte úgy igyekeztek az igazságot ismérni, mint mi,

mely igyekezet munkáikból kitetszik. Zénón így tanít: *Valamit a józan okoskodás javait, cselekedni kell, mint kötelességet, t. i. szüleit tisztelni, atyafiait, hazáját szeretni, barátaival társalkodni. Ellenben a gonoszt meg kell vetni, t. i. mint a felebarátnak gyűlöletét, hazáknak, szüléknek nem tiszteletit.* Diogenee Laercius⁴⁴ II. könyv. 142 pag.

Confutius így ír: *Ismérd meg a jótéteményt viszonzott jótéteménnyel és soha ne bosszuljad magadat.* Diog. Laert. III. könyv 184 pag. Nem így szól-e Máté V. része 39. vers: *Én pedig azt mondom néktek, hogy a gonosznak ne álljatok ellene gonosszal.* — Confutius is mondá: *Csak azt cselekedjed másnak mindég, amit magadnak kívánsz; nem lesz több törvényre szükséged.* Pag. 176. Nem ezt mondá-e Szent Pál is? Tovább nem csudálhatod, Epictetes mikor mond: *A vallásnak ereje az Istennek igaz tiszteletiből áll, kirül hinni kell, hogy e világot igazsággal igazgatja, kinek gondviselésére és rendelkezéseire kell az embernek magát zörgölődés nélkül bocsátani, élhívén, hogy valami véled megesik, mind a legfelsőbb bölcsességnek végezéséből jön.* Diogenes Laert. III. k. 84. pag. Nézd meg, mit mond Szent Pál Rom. 11. R. 36. vers, hol így kiált fel: *Mert ötle, őáltala és őbenne vágnak mindenek, Néki legyen dicsőség, mindörökké, ámen!*

JEGYZÉS.

Amely dolgokat előlhordottam a pogányokról és keresztyén háborúkrul, mind igazán láthatod azokat a könyvekbe, melyeknek neveit ide tészem, hogy azt ne mondja valaki, csak gondolok s írok.

Geographic Historique Ecclesiastique et Civile par Vaisete^a a Paris avec Aprobation et Privilege du B.oi.

*Histoire Generale, et Ancienne, par Miliöt,^ub
Geograpie par Jaquet.^4c*

Essai sur les Moeurs par Voltair;^ud de ezeken kívül száz könyvbe is olvashatod azokat a nagy viszontagságokat és a pogányok feltett bálványozásait.

GONDOLAT E VILÁGRÓL.

Valamit a keseredett szívnek érzése és a magába elrészegedett gyönyörűségnek kedves tüzei megkaphatnak, akár mosolygásra, akár könnyhnlletásra fakadjon ki, mind nyögés. Sehol nincs édesség keserűség nélkül és mindenkor fájdalomnak kell szülni az örömet, vagy örömnnek fajzani a kínokat; oly hív igaz férjfiú most kedves élete párjának ölébe sze-degeti gyönyörűségeit, ki annak vagy halálával vagy hívségtelenségével nyájassága egeiből majd pokolra verettetik. Kegyetlen történeteink barátinktól megfosztanak, általok javaink elraboltathatnak, egészségünkből nvavalyánk buzog ki, a gyönyörűségekkel való élés

pedig maga elfogyaszt s lankaszt bennünket. Keserves természet! Kimagyarázhatatlan romlottság! Te, ki szüntelen kívánsz, de soha abba, mellyel bírsz, teljes megelegedést nem találsz, ki új-új vágyódásokra ragadtatol és Hogyha a világot bírnád, több világoknak birodalmáért sóhajtánál, miért nem nyugszol! Hová helyeztették az örök végezések kívánságainknak határit? Hol leljük fel azokat a földön, hol szüntelen lehelvén életünket, mindenkor szomjúhozzuk az örömet, melyet, amibe elnyertünk, ott meg is úntunk.

Nézzed a földnek lakosit, nézd, mit cserkesznek az emberhangyák itt, a teremtésnek homokdombján, hol egymáson pezsegnek. Miben keresitek a nagyságot, világnak ostromlói, ti, kik régen azon uralkodni kívántatok, Sándor, César, Cirus sat.? Mikor e világnak örök Istene emberi nemünket bűneinek sárjába buborékolni látta, elfordult tőle, a közönséges gonoszság nehéz fellegekre gyűlt felettünk és elrekesztetett általa igazság, védelem e földtől, mind ég, mind föld magokra maradtak. Az emberi dühösség ekkor meggyújtja fáklyáját'a setétségbe, lármát fűj és száz nemzetségeket kiált öszve fegyverre, hogy e földnek színét szaggassa. Felgyújtja e világot, melynek fűzénél egyedül melegszik, azonba halandó társainak kiontott vérekből csinál magának feredőt, hol bűnét mossa, truccát kiabálván az egekre, Istene igazságának királyi széki ellen. Ég a világ, az emberi nemzetnek

fele gyilkossá, fele haldokló áldozattá lett, az egek pedig hallgatnak, borongnak.

Ki és mi cselekszi ezeket? A dicsőségnek, uralkodásnak szomjú kívánsága! Micsoda hát a dicsőség? Az-é, hogy egy ember lakóhelyének az egész világot elfoglalja, melynek királyi széki ezer nemzetségnek öszveszagatott tagjaikból emelkedjen legnagyobb magasságra és legközelebb az egekhez, hol az igazságnak bosszuló füzei szoktak mennydörögni? Dicsőség-é oly trónuson ülni, melynek karjai az egész emberi természetnek jajgató nyögésein és az Isten bosszúálló igazságának tüzes fellegein ingadozik? Ezt nevezzük-é nagyságnak? Nem, csak lélekbe és igaz emberiségbe lehet valóságos nagyság. Egy méltóságos gyilkos és nagyságos tolvaj ezer trónusnak tetejére ül is, alacsonyág marad. Csak nagy polcon van, de kicsiny, mert a legalább süllyedt mélységbe felemeltetett torony mindenkor nagyobb lesz a legmagasabb hegynek, bércnek tetejére helyezettett csűröknél^{44e} vagy botnál.

Felülnek, Sándor Babillonba, César Rómába, a világnak fejére; de az embervérből gyilkossággal kifacsart bolondító gyönyörűségnek itala elunja dühösségeket részegíteni. Megrúgja őket a vak szerencse s elfordúl. Fegyverekkel öszvevert dicsőségek kirepül karjaik közül; ekkor a rabbá tett természet láncait széjjelszagatván magáru, megöli gyilkosait. Ilyen csudákra van teremtvé a természet, melyet az ember-fenevadak sokszor öszve-

omlásba hoznak, hol vérszopó kevélységeket alá s fel vezetgetik, míg a vert igazságtól meg nem öletnek. Oh, ha szomjuhozzátok a dicsőséget, ne keressétek azt véres prédákba, mint tigrisek, hanem igazságba, emberségbe és békeességbe. De nem arról tettek szót, hogy az igaz dicsőséget megszerezzék, hanem, hogy a hamisat elrabolhassák, érje bár egész emberi nemzetünk vérért.

Ha az emberek egeinknek atyai intéseket hallgatták volna, micsoda édes dolog lész vala a csendes békeességnek ölébe egymásnak karjai közt örülni, nyájaskodni, hív társaságokba élni, mezőket plántálni, kies patakok mellett pázsiton, ligetes erdőknek árnyékába kedveséggel mulatni, a világnak jöttévő atyját hálaadással tisztelni. A magas bércek árnyéka alatt, melyeknek repedezett kősziklaiból zuhogó patakok futnak a virágokkal befedett mezőkre alá, lehetett volna inkább liliomkoszorókat fűznünk, mint kies lapályokat vérontás helyének választanunk! Nyugodalom, békeesség, szeretet, nyájasság, könnyű munka s édes reménységek táplálták volna az embereknek fiait. Fáradt sziveinket barátainknak, szerelmeseinknek ölekbe éltettük volna újíto érzésekkel. Minden törvénybírák, atyák, minden uralkodók védelmező angyalok lettek volna. Ah, ha kéntelenek lettek volna a győzedelmek birodalmoknak nagyságát igaz emberi kötelességeiknek végbevihetőségéhez szabni, be sokan szorulnak vala közülök egy falura

és talán még többen koldusbotra! De nem szép napba keressük a szép időket, hanem villám-lások és mennydörgések között futunk utánok.

Ha a halandók világi életeknek dicsősége miatt magokat tűzre, fegyverre hányták, mit cselekedtek lelkeknek megtartásáért! Ah, szerencsétlen és örökre rettenetes eset, melybe az ember vakulván, Istenét s annak törvényeit elvesztette! Beborultak a magas egek; a tudatlanságnak vastag bűne reádült a már csak szikrákba élő igazságra; a boldogságnak, méltóságának bolond módon felvett kívánságai, irigységgel, dühösséggel kevervén el magokat, megfojtották terhek alatt a természetet is. Látták e világnak roppant alkottatását, érezték szívekbe az uralkodó hatalmat, mégis ezernemzetek borultak földre a föld színén mászó barmok előtt, hogy azokat mint isteneket imádják! Hová lett az ember, mikor prédáját, eledelét Istenévé tette? Nem volt már világosság e földön, mely a mély tudatlanságnak éjjelét eltörölhette volna. Természetbe, Istenire elvesztette törvényét az embervilág, tehát égni, égetni, dúlni s öletetni kellett néki; kibujdosott a természet magairól. A vezér és fő nélkül maradt emberi nem elbódulva magára rohan s önnön testét szaggatván, véres aján-dékot küld Istenének, kinek engesztelődésére maga fiaival áldozott. A dühösségekbe, hitekbe megrészegült emberek így szaggatták ki sziveket kebelekből, melynek darabjait, midőn

magok már haldoklottak, kegyetlen isteneiknek eledelül odahányták. Ez nem elég volt még gyalázatjára a földek és káromlására az egeknek; tovább tántorodott az emberi elrészegedett okoskodás s legmélyebb fertelmességébe dült. Megúnta veszettségéből származott veszedelmeit szenvedni; nyögött a gonosz esz-közök alatt, mert minden emberiséget kitiltott magából, csak azt nem vihette végbe, hogyha szaggattatok, fájdalmat ne érezzen. így gonosz lelkekhez fordul, kiktől szenvedéseit hitte származni és noha ördögök — úgymond —, de imádni, tisztelni kell őket áldozatokkal, hogy fegyvereikkel ne ártsanak. Felibe emelték az ördögöt az isteni hatalomnak, igazság helyett hamisságot, jó helyett gonoszt, teremtő helyett teremtett dolgokat imádtak azok, kiket az igaz Isten egyedül teremtett, hogy lelkének, törvényének világánál járjanak. Ilyen pokollal borították bé a föld, hol sokideig a világ egészen meghalva feküdni láttatott. Micsoda prédája lett az ember magának!

Végre az Isten dicsőségének magas egei derülni indulnak; kegyelmének sugára kiterjeszkedik a pokolba s halálba nyögő emberi nemzetre, mely kezeit felemelvén, segedelemért kiált. A sokáig csak üszökös hamvába füstlőgőit természetnek fáklyája gerjedni kezd igazságával. Megrázkodik a teremtésnek nagysága, kiterjeszti az ég karjait és világosságának ménköveivel a setétséget általvervén, felnyílt kebeléből dicsőségét kiadja.

Az igazságnak aranylánca ekkor lenyúlik s öszvekapcsolja a mélységet a magassággal. Elkezdik a veszedelemben nyögő emberek véres sebeiket tapogatni s az élő igazságnak balszamomát reáhinteni. így hozatik bé éjszakává lett világunkra ismét az elveszett igazságnak napja! így vezetett a természet magához, melyet lehelvén elfelejtettünk volt. Ah, bár megszabadulhatnánk egészen a veszedelmektől, de nem töröltethetett el minden jaj. Szerencsések vagyunk mégis, hogy oly időket élünk, hol az igazság az hamisságtól különböztethetik!

Micsoda a testi ember? Micsoda a világi-sági Nem lehetünk-e lelkünknek nemes tulajdonságaival kicsiny sorsba boldogok? Avagy a belső ínségek, gyötrelmek és bűnök dicsőségekké, szerencsévé és jószágos cselekedtekké lehetnek-e bennünk, ha testünket arany-nyal, bársonnyal öltöztetjük? Soha igaz emberi érdemek nélkül nincs igaz emberi méltóság, sem nyugalom. Vessük meg a vakító fényt s becsüljük csak a valóságot. Te, kinek a sors délben is csillagokat hordoztat mejjedden, ne hidd, hogy fényes nyomoruságodtul vakítottam és téged többnek vegyelek magagnál! A természetiül mindnyájan halálra vagyunk ítéltetve és azonkívül e világnak lakosai között minden embernek, bár ezer trónuson üljek is, e van homlokára írva: alacsony-ság, méltóság. E két tulajdonságnak mindenikéből kell venni mindazoknak, kik anyától származnak; minden embert e két do-

logba kell esmémed. Ha méltósággal bírsz, van alacsonyságod is, mert ezek egyik a másika nélkül, mint az élő test lélek nélkül, úgy nem lehetnek.

Jobb lenne talán a világnak haszontalanságait megvetni, dühösségét, irigységét, gazdagságát, gyermekségét, veszedelmét, felfuvalkodását, melyek emberi nemünk viselt dolgainak felét tészik, csak oldalrul nézni? Nem lehet, mert valameddig a szívnek keserves és édes érzései a természetben megmaradnak, soha egy lélek is azok közt fetrengvén, e testben tökéletesen szabad nem lehet. Gyermekségeinknek fájdalmaihoz és gyönyörűségeihez vagyunk láncolva. Ezek közt kell halálra veretnünk. Rejtsd el nagy lelkedet, ha van; szomorogj véle magánosán az emberek veszedelmein; azonban látván a közönséges megigazulásnak lehetetlenségét, hadd poklot pokolnak lenni. Siess Paradicsom felé; ne vess a nevetőkkel; hallgass a hallgatókkal; mert ez minden bölcseség.

JEGYZÉS.

Ha találatna olyan régi szokáséi Ferenc diák uram, ki e világrul tett gondolat felől hajdani szokás szerint azt mondaná: No mi már ez, minek már úgy feltekerni a dolgot? Semmi sem, sat. Tehát annak felelek: a régi tudatlansághoz szokott, de mégis tudománnyal kényeskedni kívánó együgyűk minden újság ellen zúgolódnak, félvén attul, hogy ki ne for-

díttassanak azáltal kicsiny vagyunkáikból. Az ilyen írás módja, mint láttad, e világi gondolatba európai, anglus, francia, német, belga tudósainknál régen dicsértetik és gyakoroltatik. Olvasd Derelinkurt⁴⁵ a régi francia hugonotáknál franciául (mert magyar fordítását írásban láttam, de az álom). Olvasd a halhatatlan Jungot, Pópet, Lucanust sat. Meglátod majd az írás módját micsoda. Még magyarul, amint szokták mondani, profanus írók nem is voltak. Hallerbül, ki Telemakhust fordította és Gyöngyösiből áll a világ. A többi Szentírás módja volt, melyeket a református papoktul tanultunk; de mi világi írók aszerint nem mehetünk. Hiába ajánlod nekünk régi áhitatos magyarságotat s *és pedigetlen hogyodat, hogy az Úristen Ő Szent Felsége hasonlóképpen, nem különben Adámot, első atyánkat a Paradicsomba behelyezettte, melyre nézve, ahhoz képest támasztó neki Évát, az ő feleségét, az ő mély álmában, az ő oldala csontjából, hasonlóképpen mi is a kigyelmetek leányát, Isten e mai szent napra felvirrasztván, a mi fiunknak kérni jöttünk, ahhoz képest a szeretetnek láncával, melyre való nézve való egybeszerkesztetések iránt, hogy mi is Ő Szent Felségének hálákat adhassunk, mint szintén Rebeka a kútnál* sat. Mi ugyan itt meg nem állunk a magyarságban. Azért, hogy Te az erősebb dolgokat nem bírhatod, nem következik, hogy mások se bírják. Kívánhatja-é a bölcsőbe fekvő kis gyermek, ki tejjel él, hogy a

nagy emberek se egyenek tehénhúst, mivel az ő gyomra még azt nem emésztheti? Hát te kívánhatod-é, hogy egész világ a te elfelejtett és név, hír nélkül élő semmiségedhez szabja dolgait? Micsoda magyar írókat kövessünk í hát inkább, mint az anglusokat és franciákat?

— *Markalfot*,^{TM} *Argeliust*,⁴⁷ *Álmoskönyvet*,^{TM} mert a többi magyar könyv mind Szentírás magyarázója, vagy lelki dolgok, melyekbe világi ság, poétaság nincsen. Azonba azoknak a prédikációknak belső írásoknak módjához, szép magyarságához is lehetne szólni sokat, de nem megyek oda; tiszteljük a szent dolgoknak együgyűségeket, hol nem lehet szóval bujálkodni és embert se szóljunk; meg vagyon mondvá: *ne rágalmazd a te atyádfiát*.

Ha már a belső írókat külső dolgokkal nem követhetjük, lássuk némely magyar poétáknak munkáikat s épüljünk belőlök. Hagyjuk meg Gyöngyösinek dicsőségét, ki gyönyörű poéta. Kohári,⁴⁹ ki fogságában írt, hasonlóul tiszteletet érdemel. Zrínyi örök emlékezetünket megnyerte egyenlőül. Tinódi is sokat ér, ki a régi magyaroknak nótáját szedte versekbe. De többen is vannak még ezek után. *Thóldi Miklósbá*, melyet Tlosvai⁵⁰ írt, olvashadd e következő verseket: *Aláfüggesztette fejét nagy bánatban, Mert egy pénze is nincs üres tarsolyába. Tehénvágó hídhoz mégyen koplálásba. Hogy májat kaphasson, ólálkodik magában. Pokolfene bika szarvon kötve vala, Kit akkor mézáros vágni akar vala. Bika ragasz-*

kodván, kötél szakad vala, Thodi Miklós látván, bika után fut vala. Hamar hogy elére, farkon megragadó, A farkánál fogva mézsárszékhez voná. Miklósnak akkoron sok máj adatott vala. Ennek az Ilosvai nevű poétának, nem tudom, miből fűzzünk koszorút. Egy Jóra intő csengettyű³¹ nevű könyvet is írt valaki, hol a 6. 7-dik leveleken így versel: Inkább higyj felzendült tenger habjának, Hétszer törbe esett mezők rókáinak És a vadon erdők mérges kígyóinak, Hogysem megdühödött ebek fogainak. Nem lád-é, mely sokan okádják lelkeket, Akarván újonnan venni lélegzetet? Hatalmas, erős mondások! Tankrédusba³² 9. lén.: Nem javallom gazdagságot kik néztek, Személyben sok válogatást teszten. Jegy-ruhának valakik csak örültök, Igaz szeretetnek de nem engedtek. Arginus 32. 38. lev.: Drága szép ékes kert ott a várban vala, Szép ékes folyóvíz ott a kertben vala, Fénylik a közepén a Venus temploma. A leánynak szeme könnybe forog vala, Argirus is rajta úgy kesereg vala. Szép ékes beszéddel néki szól vala, Majd megmondom okát, szivem hallgass reá. Filostenes³² 23. levél. Henniás: Nem is gyógyulhat ő más orvosságától, Hanem, felségednek a patikájától; Attul pedig, amely maradt az annyától. Ezt a szépet pedig Florentinának mondja Hermiás. E munkának írója, ki sok szép s jó verset is csinált, ajánló levelének végén Ambrus Gáboriul így búcsúzik: Éljen nemzetes jó uram ki-gyelmed, sok boldog időkre szerencsés virágzó

jó egészségben, kegyesen mindaddig, míglen nagy örömmel az Isten színeinek dicsőségére érkezik. — Szép dolog, szép az ilyen istenes kívánság, de egy poéta másképen is kívánhat jót. Apollonius⁵⁴ 14. lev.: Kevés idő múlva ékes | muzsikálást a leány megtanulta. Hervadoz ereje, mert ő indulatit ékes Vénus feldúlta. Nem híd hová lenni, mivel erőtlenség erejét felülmúlta. A Heptalogus⁵⁵ 71. lev.: Ha gonosz hír van rólad, hogy barátoddal ingerkedj, esmerőddel perlekedj, magad ilyektől ójad. Cso-dálod talán, olvasó, hogy csupa beszéddel Cato írta ekként ezeket? A tékozló fiú históriájába,⁵¹¹ 3.-ik levele: Néked mindenek felett kell csak terített asztal. Éjjel is leggyakortább álmodozol azzal. Felhajtod a selleget éhomra is borral. A két szemed mindenkor csak pohárban kandal. Trója veszedelme⁵'' 8. 11. lev.: Vitéz Hector jó lovát sarkantyúzza; Görögök után a népet indító. Nyereséggel Trójába indula. Azon közben nagy segítség juta. Mert Görögországból egy vitéz juta. Vitéz Achillesnek e fia vala, Neptolémusnak kit hívnak vala. Szent Judit asszony históriájába,⁵⁸ 8. actusba: Állj meg jó asszonykám, micsoda állat vagy. Látom szépségedet, felette igen nagy. Amiben jársz, ebből semmit is el ne hagyj — Judit: Zsidó asszony vagyok, most azoktól futok sat.

ítéljétek meg már, Ferenc deákék, hogy micsoda szép régi magyar versek lehetnek az előszámlált könyvekbe, melyeket több olyakkal hazánkba árulnak, vesznek és nyomtatnak.

Tegyétek hozzá ezekhez a mai magyarságot, hadd tessék ki a különbség. Ezek mégis tűrhető magyar könyvek, de *Markalfot*, hogy ki nyomtatják, azon nem győzők eleget csodálkozni. Ez a könyv tele van ocsmánysággal. Soha az ostobaságot nagyobb részegségébe nem láttam, mint e munkába. Olvasd, mint beszélgetnek Salamon, Markait együtt.

Salamon: A szívnek bővségéből szól a száj.

Markalf: Az hasnak teli voltából trombitál a s ...

Salamon: Igen illik a fegyver az én oldalomra.

Markalf: Igen illik az én kertem mellé a rakás fa.

Salamon: Minden ösvények egy útra, tartanak.

Markalf: Minden erek egy s—re mennek.

Salamon: Elég volna énnékem a mérték szerint való tisztesség, csak az Úristen e világot vetette volna énnékem birodalmam alá.

Markalf: Nem adnak az ebkölyköknek anynyit, amennyit hízelkedik a farka. (Micsoda nyavalyás mondások ezek mind egy, mind más részről.)

Salamon: Mikor az ember rág, akkor nem beszélhet.

Markalf: Mikor az eb énekel, akkor ő sem ugathat.

Salamon: Az istentelen ember fél és retteg, ha senki nem úzi is.

Markolj: Mikor fut a kecske, akkor fejérik a s—i.

El kell magadat nevetni a bosszúságba s szánakozásban ezen alacsony tudatlanságon, mely a nyomtatásnak gyalázatjára van; régen | mégis megengedték kinyom tattatását. Fogadom, hogy ha most ilyen munkát küldenék a censornak, majd azt üzenné: vágassak eret hamar magamon. Amelyeket pedig itt feljegyzetem, ezek még a tisztességesebb mondásokból valók; a többi lehetetlen volt kiírnom, rútságok miatt; ezek iránt is követni kell az olvasót. De mivel már nyomtatásba van oly régtől fogva e munka, csak meg lehet említeni, hogy lássuk, miket szenyvedtek meg ezelőtt.

Az előljáró beszédbe mégis ajánlást téssen nem tudom kicsoda, hogy ezekből a Markalf tréfás és szép beszédeiből okoskodjunk és mint a méhek a rossz fűiül is édest szíjjunk. Tartotta volna meg a barátom magának ez ajánlást. A teli hasnak trombitás aljáról nem jó mézet szedni; sem onnan, hol a kecske futtába fejérik. Ezekről a virágokról ugyan nehéz lenne akármiféle értelemben való méhnek is e világon édességét színi; lásd végre, mit mivel az emberi sors, csudálkozz osztán s ne vess, mérvén a messziséget Plato és Markalf közt.

JEGYZETEK.

MAGYARSÁG.

¹ Corneille, Pierre (16,06—84), a francia klasszikus dráma megteremtője és öccse, Thomas (1625—1709), szintén drámaíró.

² Boileau-Despréaux, Nicolas (1636—1711). Költészet-tana sokáig uralkodott a francia irodalomban.

³ Athéni király, a monda szerint az amphiktyoniák meg-alapítója. Amphiktyoniák: görög államok szövetsége, vallás-politikai ügyekben.

⁴ Κραναός (athéni); róla nevezték az athénieket Kra-naos (= műveletlen, darabos) fiainak. -

⁵ Epiktetos (Kr. u. I. sz.), sztoikus filozófus.

⁶ Pope „Essay on man“ c. filozófiai költeménye; Besse-nyei fordította (1772).

⁷ Télémaque, Fénelon politikai regénye; gróf Haller László fordította (Kassa, 1755).

⁸ Bessenyei Lucanus Pharsalia-jának első énekét fordí-totta le (Pozsony, 1776).

¹⁰ Az ú. n. tizenkét kis próféta, közül valók.

¹ Polybios (Kr. e. III—II. ez.), görög történétíró.

^{11a} Bessenyei „A filozófus“ c. vígjátékának (1777) egyik alakja.

¹² Rollin, Charles (1661—1741), francia humanista, tör-ténétíró.

¹⁸ Millot, Claude-Francois-Xavier (1726—85), korában népszerű, ma már jelentéktelen történétíró, kompilátor, Bes-senyei egyik forrása.

¹⁴ Hübner, Johann (1668—1731), német pedagógus. Föld-rajzi könyvei, bibliai történetei nálunk is népszerűek voltak.

¹³ Wolff, Christian (1679—1754), német filozófus.

¹⁹ Fleury, Claude (1640—1723), francia egyháztörténet-író.

¹⁷ Cronegk, Joh. Friedrich (1731—58), a „Codrus“ c. tragédia szerzője.

¹⁹ Gellert, Christian Ffirchtegott (1715—69), német költő, meseíró.

A MAGYAR NÉZŐ.

¹ A perzsák régi szent könyve.

² Ormuzd.

³ A parszikat új-perzsa nyelven gebreknek hívják.

⁴ Visnu.

⁵ Sanchuniathon.

⁶ Bélus (Baal): úr.

⁷ Donatus Magnus karthagói püspök követői. Fő tanításuk: ha romlott erkölcsű férfiú szolgált ki szentséget, az érvénytelen.

⁹ Bizonytalan eredetű, már az Újszövetségben (Jelenések 2:6, 15) említett gnosztikus felekezet. Elvük: a testet kicsapongásokkal tönkre kell tenni.

⁹ öskeresztyén zsidózó szekta, mely Krisztusban pusztá embert látott és a mózesi szertartások megtartását követelte.

¹⁰ Az egyházatyák Irenaeus óta minden eretnekvezér ősapjának nevezik.

¹¹ Alexandriai gnosztikus, Hadrián idejében. Követői, a basilianusok, a IV. századig fennmaradtak.

¹² Egy gnosztikus felekezet alapítója, Alexandriában. Rendszerét Pythagoras, Plato, Aristoteles és Jézus tanáiból szerkesztette össze.

¹³ Állítólagos gnosztikus szekta. Az emberiséget az érzéki vágy megfékezésével a paradicsomi ártatlanság állapotába akarta visszavezetni.

¹⁴ A római Novatianus követői. A bűnbeesetteket (lapsi) csak új keresztség után akarták az egyházba újból felvenni.

¹⁵ A novatian felekezethez hasonló. Alapítójuk, Melitius, lykopolisi püspök, szintén a bukottakkal való szigorú bánásmód híve volt.

¹⁸ Nestorius konstantinápolyi pátriárka követői. Azt hirdették, hogy Krisztusban két különálló természet van, egy isteni és egy emberi. Tanaikat az efezusi zsinat (431) elvetette.

¹⁷ Scotus Erigena János, ír eredetű, a frank birodalomban működött, keresztyén vallásbölcsele a IX. században. Az úrvacsora szimbolikus felfogását tanította.

¹⁸ Toursi Berengar (1000—1088), a toursi káptalani iskola rektora. Az úrvacsoráról hirdetett tana miatt (átlényegülés nem történik) eretnekként üldözték.

¹⁸ A lidércekről, mivel nincsenek, szó ne essék. (Helyesen: de strigis, *quae* . . .)

²⁰ Az egyháziak tolvajlásáról.

²¹ Nőrablók fölött a püspök ítélkezék.

²² Fiam, csak atyáid és testvéreid legyenek; szolgálásra közülök senkit se hajts: katonáid legyenek s ne szolgálj. (Szent István Intelmei. 4.)

²³ Ha pedig mi vagy utódaink egyike. .. (Most: Arany Bulla záradéka.)

²⁴ A lakosok szolgálataik fejében földet s ne pénzt kapjanak. (Albert, 1439. 16. c. Bessenyeinél sajtóhibával.)

²⁵ Évenként legyen diéta Pesten.

²⁸ öfelsége a király az országban lakjék. (II. Mátyás. 1608. [koronázás előtti] 18. c. Bessenyeinél sajtóhibával.)

²⁷ A birtokügyek, amennyiben a négy' oktáva (törvénynap) egyikén rendeztetnek. (I. Mátyás, 1486. 19. c.)

²⁸ Akik tizedért jogtalanul kiközösítenek vagy interdiktummal sújtanak valakit, a király színe elé járuljanak.

^{28a} II. Lajos 1525. (rákosi) 4. c.

²² A király felségjogával éljen. A vallás ősi tisztaságában visszaállítandó és az eretnekségeket mindenhol meg kell szüntetni. (I. Ferdinánd, 1548. 5. c.)

³⁰ Ami pedig a vallás ügyét illeti... (II. Mátyás, 1608. [koronázás előtti] 1. c.)

³¹ A vallás szabad gyakorlásáról. (I. Lipót, 1681. [soproni] 25.)

³² Mindig a nádoré legyen az első szó. (I. Mátyás, 1485. 1. c.) ' ....

^{32a} E mondatban néhány sajtóhiba vagy' önkényes írás

javitása: Elkhanán, betlehemi Dódó, Elika, Ikkes, Abiálbon
(Károli G. szerint.)

³³ Sulla.

³⁴ Octavianus.

³⁵ Romulus Augustulus az utolsó római császár.

³³ Sesostris.

³⁷ A kisázsiai Taurus-hegyektől kezdve.

³⁸ Támur: Tamerlán (Timur-Lenk).

³³ Farsal, Pharsalos (ma Fersala), ókori város Thessaliában.

⁴³ Otrar.

⁴¹ Cid.

⁴² Narvai.

^{42a} Khédorlaomer.

^{42b} Helyesen: 1., 2., 3. v.

^{42c} Helyesen: XXXI. r.

'd',... és üzék a kaputól fogva mind Sébarimig.'

^{42e} Helyesen: Jósué, X. r. 11., 12. vers.

⁴³ Különféle ókori bölcséleti iskolák.

^{43a} Hypatia, újplatonikus nő, V. ez.

⁴⁴ Diogenes Laertius (Kr. u. III. ez.), görög író; tíz-kötetes műve (óvatosan használva) fontos forrásmunka a görög filozófia ismeretéhez.

^{44a} Vaissete (Dóm Joseph) francia tört. író (1685—1756).
Géographie historique, ecclésiastique et civile... Paris, 1755.

^{44b} Éléments de l'histoire générale ancienne. Paris, 1772.

^{44c} Éléments géographiques (a Theresianum számára írt kézikönyv). Bécs, 1755.

'd' Voltaire: Essai sur les moeurs et l'esprit des nations.
1756. -

'e' Mind a két végén kihagyott hengerded fácska, melyet a játszó gyermekek bottal föl- és kiütnek. (Szinnyei: M. Tájszótár.)

¹⁵ Drelincourt, Charles (1595—1669), református hitvédő író. Fia, Laurent (1626—1681), teológus és szónok.

Salamon és Markalf, népkönyv (XVI. sz.).

⁴⁷ Argirus históriája; verses széphistória (XVI. ez.).

⁴⁸ Álomkönyvecske. Pl. Debrecen. 1635.

⁴⁹ Kohári István (1649—1731), főrangú lírikus.

⁵⁰ Iloevai Selymes Péter: Az híres nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história. Debrecen. 1574.

⁵¹ Nyéki Vörös Mátyás: Tinnabulum Tripudiantium, azaz a földi részeg szerencsének és dicsőségnek állhatatlan lakodalmában tombolok jóra intő csengettyűje. Pozsony, 1636.

“ Enyedi György Boccaccio-fordítása, Debrecen, 1577. Legrégibb ránk maradt kiadása Kolozsvár, 1582.

⁵⁵ Gyöngyösi István műve: Igaz barátság és szíves szeretetnek tüköré ... Pozsony, 1762.

⁶⁴ Apollonius históriája. Egy névtelen fordítása, talán Bogáti Fazekas Miklósé. Kolozsvár, 1591.

⁵⁵ Heptalogue, azaz görögországi hét bölcsék jó erkölcsre oktató rövid mondásai... Buda, 1750.

⁵⁶ Az tékozló fiúnak históriája!... Szentmártoni Bodó János verses bibliai története. Kolozsvár, 1636.

⁵⁷ Hunyadi Ferenc verse. Kolozsvár, 1577.

⁵⁸ Névtelennek bibliai drámája. 1744. Buda, 1749.